

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Aşırov Səxavət Vüqar oğlunun
(Magistrantın A.S.A)

“Sahibkarlıq fəaliyyətinin xarici iqtisadi əlaqələrdə yeri və rolu”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı : 060401-“Dünya İqtisadiyyatı”

İxtisaslaşma : “Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər”

Elmi rəhbər: i.e.d.dos. Şahin Bayramov

Magistr proqramının rəhbəri: M.Q.Məmmədov

Kafedra müdiri: İ.E.D.Pr.Şəmsəddin Hacıyev

BAKI - 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN XARİCİ İQTİSADI ƏLAQƏLƏR ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİ	
1.1.Sahibkarlıq fəaliyyətinin mahiyyəti, məzmunu və bazar iqtisadi sistemi üçün əhəmiyyəti.....	5
1.2.Sahibkarlıq fəaliyyətinin xarici iqtisadi əlaqələrinin növləri, formaları və inkişaf xüsusiyyətləri.....	12
1.3.Kiçik və orta sahibkarlığın xarici iqtisadi əlaqələrdə iştirakının rəqabət amilləri.....	18
FƏSİL II. AZƏRBAYCANIN XARİCİ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİ KONTEKSİNDƏ TƏHLİLİ	
2.1. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında xarici iqtisadi əlaqələrin rolu.....	25
2.2. Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsi sistemi.....	32
2.3. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrində özəl sektorun iştirakı vəziyyətinin təhlili.....	38
FƏSİL III. XARİCİ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİN İNKİŞAFI PROBLEMLƏRİ VƏ SAHİBKARLIĞIN BU PROSESƏ DAHA AKTİV CƏLB OLUNMASI PERSPEKTİVLƏRİ	
3.1. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində sahibkarlıq subyektlərinin qarşılaşdırları problemlər.....	46
3.2. Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin xarici iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsi baxımından əhəmiyyəti.....	52
3.3. Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafı perspektivləri.....	60
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	68
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	71

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı.Sahibkarlıq bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında və inkişafında, daxili bazarın dəstəklənməsində ən vacib amillərdən biridir. Mühüm bir ictimai-siyasi vəzifənin - orta sinifin formalaşmasının, demokratiyanın gücləndirilməsinin və sosial cəmiyyətin qurumlarının, kiçik biznesin problemlərinin həlli ilə yanaşı, sosial problemləri də həll edə bilər. Müasir şəraitdə dövlət tənzimlənməsinin intensivləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafının təşviqi, dövlət orqanlarının özəl sahibkarlıq subyektləri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin təşkilati formaları dəyişir. Bu iş zamanı fəaliyyət strukturunun təhlilinin vacibliyindən danışmaq üçün lazım olan dövlət və bazarın tənzimləyici mexanizmlərinin birləşməsindəki məqsədlər, mexanizmlər, idarəetmə aparatında əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir.

Azərbaycanda iqtisadi inkişafın sürətini artırmaq, bazar iqtisadiyyatının təkmil xüsusiyyətlərini tətbiq etmək üçün azad sahibkarlıq subyektlərinin, xüsusilə də dövrün tələbinə uyğun olaraq innovasiya sahibkarlığının əhəmiyyəti çox böyükdür. Çünki, innovasiya sahibkarlığı aşağı olan istehsal imkanlarını, məhsulların keyfiyyətini artırmağa imkan verir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olat təsərrüfat subyektləri ölkənin mövcud qanunvericiliyinə uyğun olaraq sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan və xarici ticarət fəaliyyətini həyata keçirən hüquqi və fiziki şəxslərdir. Xarici iqtisadi fəaliyyət tarixi və iqtisadi bir kateqoriyadır. Tarixi bir kateqoriya olaraq, xarici iqtisadi fəaliyyət sivilizasiyanın məhsuludur. Bu dövlətlərin ortaya çıxması ilə meydana çıxmış və onlarla inkişaf etmişdir. İqtisadi kateqoriya olaraq, xarici iqtisadi fəaliyyət dövlətin iqtisadi həyatının bütün sahələrini əhatə edən beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemidir. Xüsusilə, sahibkarlıq subyektləri məhsul istehsalı, ticarət, investisiya və maliyyə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə xarici ticarət münasibətlərində iştirak edirlər. Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyətini stimullaşdırmaq və əlaqələrin intensivliyini təmin etmək məqsədilə hər bir metoddan özünəməxsus şəkildə istifadə edilir. Dövlət sahibkarlıq subyektlərinin nümayəndələrinə vergi, gömrük güzəştləri, o cümlədən müxtəlif rüsumlardan

azadolma kimi imkanlar təqdim edir. Həmçinin onların ixrac fəaliyyətinə təşkilati dəstək də bu tənzimlənmənin tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Sahibkarlığa dəstək siyasəti çərçivəsində bütün dövlət qurumları vahid iqtisadi siyasətin, yəni ölkənin ixrac potensialını reallaşdırmağın, həmçinin idxaldan asılılığı azaltmaq, bununla yanaşı idxal edilən məhsulların keyfiyyət amillərinin ön planda tutulması məsələlərinin həyata keçirilməsinə xidmət edirlər.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyət spesifikasiyasını öyrənmək, yaranmasını, fəaliyyət prinsiplərini, özünəməxsus cəhətlərini üzə çıxarmaq əsas vəzifələrdəndir. Həmçinin sahibkarlıq subyektlərinin ixrac fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və onların xarici iqtisadi fəaliyyətini, ölkən idxal – ixrac əməliyyatlarının həcminə və ticarət dövriyyəsinə təsiri araşdırma mövzudur.

Tədqiqatın predmeti və obyekt. Tədqiqatın predmetini Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı və ixrac yönümlü fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq yaranmış problemlərin araşdırılması təşkil edir. Azərbaycan Respublikasında mövcud olan və qanunvericiliyə uyğun iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan, ixrac əməliyyatlarını həyata keçirən və dövlətin stimullaşdırma siyasətinin əsas hədəfi olan kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri və onların spesifik xüsusiyyətləri tədqiqatın obyektini kimi çıxış edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin hesabatları, Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məcmuələri və mühüm elmi ədəbiyyat, internet resursları və təhlil materialları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində Azərbaycanda ixrac fəaliyyətini həyata keçirən kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin spesifik xüsusiyyətləri öyrənilmişdir. Həmçinin strateji yol xəritələrinin sahibkarlıq subyektlərinin inkişafında oynadığı rol təhlil edilmişdir.

Tədqiqat işinin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, doqquz yarımfəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

FƏSİL I. SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN XARİCİ İQTİSADI ƏLAQƏLƏR ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİ

1.1 Sahibkarlıq fəaliyyətinin mahiyyəti, məzmunu və bazar iqtisadi sistemi üçün əhəmiyyəti

İlk öncə sahibkarlar bazarda fəaliyyət göstərən təşəbbüskar insanlar, ya da sadəcə enerjili, cəlbədicə, riskli əməliyyatlara meyilli şəxslər kimi qiymətləndirilə bilər. Bundan əlavə, sahibkarlar biznesin mənfəətinin artmasına yönəldilmiş və qanunla qadağan edilməyən hər hansı bir fəaliyyət aparırlar. Sahibkarlıq əsrlər boyu təkamül nəticəsində inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatına özünü təsis edən və formalaşdıran bir idarə üsuludur. Sahibkarlıq çoxsaylı ziddiyyətlərin ortaya çıxması və onların həllinin sonsuz bir proseslə müşayiət olunan mürəkkəb bir şəkildə inkişaf etmişdir. Onun “çiçəkləri” bazar münasibətlərinin ortaya çıxması ilə birlikdə açılmağa başlamışdır. Lakin formalaşmış davamlı bir fenomen olaraq sahibkarlığın ortaya çıxması XVII əsrə aiddir. Tədricən elm xüsusi bir bilik sahəsi - sahibkarlıq nəzəriyyəsini qəbul etməyə başladı. Elm adamları tərəfindən hazırlanmış bu nəzəriyyənin inkişafı real sahibkarlığın dinamikasını əks etdirir.

İlk mərhələ XVIII – XIX – cu əsrin sonunu əhatə edir. Bu dövr sahibkarlıqla bağlı izafi müstəqil bir fikir sisteminin olmaması ilə fərqləndirilir. R. Kantilyon yeni bir fenomenə diqqət çəkmiş və "sahibkarlıq" konsepsiyasını sürətli şəkildə tanımasına imkan yaratmışdır. Daha sonra A. Smit, D. Rikardo, K. Marksın əsərlərində sahibkarın istehsal prosesində kapitalist fəaliyyət göstərdiyi müəyyən edilmişdir.

İqtisadi fəallıq cəmiyyətin inkişaf istiqamətini müəyyən edən ən mühüm amillərdən hesab edilir. Buna görə də, bütün cəmiyyətlər mütərəqqi inkişafa nail olmaq üçün iqtisadi sistemin effektivliyinə nail olmaq, eləcə də iqtisadi aktivliyi təmin etmək üçün müxtəlif xarakterli qərarlar qəbul etmiş, çoxsaylı və bir – birindən fərqli fəaliyyətlərlə məşğul olmuşlar. İqtisadi baxımdan cəmiyyətin inkişafına müsbət təsir

edən fəaliyyət sahələrindən biri və demək olar müasir dövrdə ən əsası sahibkarlıq fəaliyyətidir. Qeyd etmək lazımdır ki, sahibkarlıq fəaliyyəti ümumilikdə sahibkarlıqla bağlı fəaliyyət prinsiplərini, sahibkarlıq subyektlərinin malik olduqları hüquq və vəzifələri, onların dövlət münasibətlərini, həmçinin dövlətin sahibkarlıq fəaliyyətinə qarşı münasibətini müəyyən edir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi anlayışı Azərbaycan Respublikasında ilk dəfə “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” 1992 – ci il 15 dekabr tarixli qanunun 1-ci maddəsində göstərilmişdir [3]. «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» AR-nın Qanununda yazılmışdır: «Sahibkarlıq fəaliyyəti (sahibkarlığ) fiziki şəxslərin, habelə onların birliklərinin, hüquqi şəxslərin şəxsi gəlir və ya mənfəət əldə olunması məqsədilə özlərinin əmlak məsuliyyəti və cavabdehliyi ilə, yaxud dabaşqa fiziki və ya hüquqi şəxslərin adından qanunvericiliklə qadagan edilməyən təsərrüfat fəaliyyətinin bütün növləri, o cümlədən xidmətlər göstərilməsi, məhsul satışı və istehsalı formasında həyata keçirdikləri sərbəst təşəbbüskarlıq fəaliyyətidir». Bu ifadə-tərif təkmildir, sahibkarlıq fəaliyyətinin məzmununu tam və dəqiq əks etdirir [5, s 12].

Sahibkarlıq insan fəaliyyətinin formalarından biridir. İnsan fəaliyyəti onun aktivliyinin təzahürüdür, müəyyən bir davranışdır. Daha geniş mənada, insan enerjisinin bir sərfidir. Sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadi fəaliyyət konsepsiyasının ayrılmaz bir hissəsidir. İqtisadi fəaliyyətdən kənarında sahibkarlıq fəaliyyəti yoxdur. Başqa sözlə, hər hansı sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadi fəaliyyətdir. İqtisadi fəaliyyət - istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak da daxil olmaqla maddi və mənəvi nemətlərin yaradılması prosesidir. Cəmiyyətin varlığı və inkişafı üçün əsas maddi istehsaldır. İstehsal sayəsində istehlak dəyəri və yeni dəyər yaradılır. Lakin təkrar istehsalın digər mərhələlərinin əhəmiyyətini azaltmaq da olmaz. Bazar iqtisadiyyatında xüsusilə, mübadilə mərhələsinin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Mübadilənin məqsədi həm istehsalçıların, həm də istehlakçıların fəaliyyətini əlaqələndirmək, həm də həm stimullaşdırmaqdır.

Sahibkarlıq fəaliyyəti şəxsin müstəqil surətdə, öz riski ilə reallaşdırdığı, əsas məqsədi əmtəə satışından, əmlak istifadəsindən, xidmətlər göstərilməsindən və ya

işlər görülməsindən mənfəət götürülməsi üzrə fəaliyyətdir. Belə bir formada təsbit olunma Azərbaycan Respublikasının Mülki məəcəlləsinin 13 – cü maddəsində öz əksini tapmışdır [2].

Sahibkarlıq fəaliyyəti bir növ iqtisadi təsərrüfat fəaliyyətidir. O, sahibkarlıq riskləri, idarəetməyə yeni yanaşmalar, innovativlik, elmi nailiyyətlərin istifadəsi, dinamik qeyri-müəyyənlik ilə bağlı olan və həmişə sistemli mənfəət əldə etməyə yönəlmişdir.

Sahibkarlıq iqtisadi fəaliyyətin istiqamətlərindən biridir və onun xüsusiyyətlərindən biri mənfəətdir. Amma ilk növbədə on minlərlə təsərrüfat subyekti mənfəət üçün deyil, sosial problemləri həll etmək üçün yaradılır və fəaliyyət göstərir. Sahibkarlıq adekvatlıq tələb edən, eləcə də həqiqətən müasir sosial və iqtisadi həyatın müstəqil, çoxtərəfli və mürəkkəb bir fenomenidir. O, cəmiyyətin müasir həyatında müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir. Buna görə sahibkarlığın təhlili və öyrənilməsi müxtəlif mövqelərdən əhəmiyyətlidir.

Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadi fəaliyyətin səmərəli nəticələr əldə etməyə imkan verən növlərindən biridir. Bu hal öz əksini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 59 – cu maddəsində tapmışdır [1].

Ümumiyyətlə iqtisadi ədəbiyyatlarda sahibkarlığın üç əsas funksiyası vardır. Birinci funksiya resursdur. Hər hansı bir iqtisadi fəaliyyət üçün iqtisadi resurslara - istehsal amillərinə ehtiyac var. Bunlara əsasən qeyd etdiyimiz kimi, əsasən təbii ehtiyatlar - torpaq, minerallar, meşələr və su aid edilir. Malların və xidmətlərin istehsalında istifadə olunan maşınlar, avadanlıqlar, alətlər, nəqliyyat vasitələri, digər vasitələr və istehlakçıya çatdırmaq üçün sərmayə resursları, eləcə də maliyyə resursları vacibdir. Onlar işçi qüvvəsinin keyfiyyət və kəmiyyət tərkibi, ixtisasları, ixtisaslaşması, məşğulluq səviyyəsi və s. ilə müəyyən edilir.

Son zamanlarda, nəzəriyyə və praktikada vurğulanır ki, digər resursların - sahibkarlıq qabiliyyətinin əhəmiyyəti daha da artır. Sahibkar istehsalçı torpaq, kapital, əməyin innovativ, qeyri-ənənəvi birləşməsi təşəbbüsünü əsas götürərək, əmtəə və xidmətlərin istehsalının artmasına, iqtisadiyyatın səmərəliliyinin

artırılmasına xidmət edir. O, sahibkarlığın ikinci funksiyasını həyata keçirərək bunu təşkil edir.

Sahibkar yüksək gəlir qazanmaq məqsədinə nail olmaq üçün ən yaxşı nəticələncək şəkildə istehsal amillərinin birləşməsini təmin etmək üçün öz qabiliyyətlərini istifadə edir. Sahibkarlığın üçüncü funksiyası yaradıcılıq, innovasiya ilə bağlıdır. Onun əhəmiyyəti müasir elmi və texnoloji tərəqqinin şəraitində xüsusilə artmaqdadır. Sahibkarlıq fəaliyyəti cəmiyyət təmsilçilərinin fərdi gəlir və ya mənfəət əldə etməyə istiqamətlənmiş, özünün riski və öz əmlakının cavabdehliyi ilə reallaşdırılan sərbəst təsərrüfat fəaliyyətidir. Belə iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan şəxslərə sahibkar deyilir. Sahibkarlıq fəaliyyəti nə istehsal etmək, nə üçün və ya kimin üçün istehsal etmək, iqtisadi qanunlarının qəbul olunması, məhdud ehtiyatlardan istifadənin daha təkmil üsullarının müəyyən edilməsi, daha az xərcləyərək və keyfiyyətli, yüksək standartlara cavab verən əmtəə və xidmətlər istehsalı, müasir xidmət üsullarını tətbiq etmək, satışın səmərəli həyata keçirilməsi, istehlakçıların tədqiq edilməsi, rəqiblərin şəkildə araşdırılması və s. ilə sıx əlaqəlidir. Bu zaman sahibkarın öhdəsinə bir neçə iş düşür:

1. Sahibkar təsərrüfat fəaliyyəti üçün vacib olan bütün ehtiyatları bir yerə cəmləşdirir. Bunlara əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, təbii, investisiya və əmək resurslarını aid etmək olar.
2. Sahibkar təsərrüfat fəaliyyətinin ən əsas istiqamətləri ilə bağlı qərarları şəxsən qəbul edir.
3. Sahibkar innovativdir.
4. Sahibkar resursları, şəxsi vaxtı və təsərrüfat mühitindəki nüfuzu ilə risk edir.

Sahibkar ilk öncə daimi olaraq təsərrüfat fəaliyyətindədir. Bu fəaliyyəti xüsusiyyətlərindən asılı olaraq 3 tipə bölmək olar.

1. Sahibkar öz mövcudluğunu davam etdirmək zərurətinə görə fəaliyyət göstərir.
2. Sahibkar arxayın olmaq, əlavə dəyər yaratmaqla əlavə fayda etmək fikirlərinə görə fəaliyyət göstərir.
3. Sahibkar fəaliyyətinin özünəməxsus mülahizələrinə görə fəaliyyət göstərir.

Innovasiya ilə bağlı funksiyanın gücləndirilməsi ilə əlaqədar sahibkarlıq üçün yeni iqtisadi mühit yaradılır. Yeni texnika və texnologiyanın tətbiqi ilə məşğul olan elmi və texniki inkişaf bazarları və ya vençur sahibkarlığı artmaqda davam edir. Sahibkarlığın informasiya infrastrukturu inkişaf etdirilir, faydalı informasiya əldə etmək, patent və lisenziya xidmətləri güclənir, elektron kompüterlərin köməyi ilə yığılmış bank məlumatları şəbəkəsi genişlənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, sahibkarlığın əsasını özəl mülkiyyət, yəni fərdi şəxslərə aid olan, həm də mənfəət əldə etmək üçün istifadə edilə bilən əmlak təşkil edir. Bu baxımdan sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas prinsiplərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- fəaliyyət istiqamətlərinin sərbəst seçilməsi;
- hüquqi şəxslərin, eləcə də vətəndaşların mülkiyyət və vəsaitlərinin biznes fəaliyyətinə cəlb edilməsi;
- təchizatçıların seçilməsi, fəaliyyət proqramının və məhsul üçün istehlakçı bazasının müstəqil şəkildə formalaşdırılması, qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq istehsal xərclərinə uyğun qiymətlərin tətbiq edilməsi;
- müstəqil şəkildə işçi heyətinin cəlb edilməsi;
- qanunvericiliklə qadağan edilməyən və ya məhdudlaşdırılmayan material, maliyyə, əmək, təbii və digər resursların cəlb edilməsi və istifadəsi;
- məcburi ödənişlərdən sonra qalan mənfəətin müstəqil şəkildə istifadə edilməsi və s.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektləri Azərbaycan Respublikasının və ya xarici ölkələrin vətəndaşları olan fiziki və hüquqi şəxslər ola bilər. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin məqsədi hər hansı bir istehlakçının və istehlakçı qrupunun ehtiyacına uyğun istehsal təşkil etmək və əmtəə və xidmətləri bazara təklif etməkdir. Sahibkarlığın ən vacib xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- təsərrüfat subyektlərinin müstəqilliyi (hər hansı bir sahibkarın hüquq normaları çərçivəsində istənilən məsələ üzrə qərar qəbul etmək hüququ vardır);
- iqtisadi maraq (maksimum mənfəəti əldə etmək);
- iqtisadi risk və məsuliyyət.

İqtisadi ədəbiyyatda sahibkarlıq fəaliyyətinin çox müxtəlif növləri araşdırılır. Bu müxtəlifliyin bir-biri ilə qarışdırılması üçün istər elmi- nəzəri və istərsə də praktik baxımdan sahibkarlıq fəaliyyəti müxtəlif əlamətlər üzrə təsnifləşdirilir. Bu əlamətlərdən konkret olaraq bir neçələri üzərində dayanaq [4, s 21-22]:

- fəaliyyət növünə görə (iqtisadiyyatda hansı sahələr üzrə fəaliyyət yöstərir);
- mülkiyyətin formasına görə;
- mülkiyyətçilərin sayına görə;
- təşkilat-hüquqi və təşkilat-iqtisadi formalarına görə;
- muzzdlu əməkdən (işçi qüvvəsindən) istifadə dərəcəsinə görə və s.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatında sahibkarlıq bir sıra digər funksiyaları yerinə yetirir. Müəyyənədicici rolu ümumi iqtisadi funksiya oynanır və bu biznes subyektlərinin və fərdi sahibkarların bazarının subyektlərinin rolundan asılıdır. Təşkilatların fəaliyyəti əmtəə və xidmətlərin istehsalına və onların xüsusi istehlakçılara çatdırılmasına yönəldilmişdir. Bununla yanaşı təklif və tələbat, rəqabət, məhsulların dəyəri və digər amillər də nəzərə alınır. Burada sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadi artım, ümumi daxili məhsul və milli gəlirin artması üçün əsas şərtlərdən biridir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti əhatə etdiyi miqyasa əsasən kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinə bölünür. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində və bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda kiçik sahibkarlıq ölkə iqtisadiyyatının inkişafını, əhalinin məşğulluğunu, ümumiyyətlə iqtisadi artımı stimullaşdıran və artımı müəyyən edən əsas iqtisadi faktordur.

Xüsusilə, kiçik və orta sahibkarlığın bazar iqtisadi münasibətləri şəraitində rolu aşağıdakılardan ibarətdir:

- iri müəssisələrin istehsal edə bilmədiyi və ya istehsalı üçün lazım olanları istehsal edirlər;
- istehsala çoxsaylı xidmətlər göstərirlər;
- kiçik pərakəndə ticarətçidirlər;
- iş yerlərinin məhdudluğu şəraitində məşğulluğu müəyyən qədər də olsa təmin

edirlər;

- istehlakçıları lazımı bazarla təmin edirlər;
- vergi ödəyicisi kimi çıxış etməklə büdcənin gəlir hissəsinin artmasına xidmət

göstərilər;

- vətəndaşların müəyyən qisminin gəlirinə müsbət mənada təsir edirlər;
- iri təsərrüfat subyektləri ilə müqayisədə daha çevikdirlər.

Ümumiyyətlə bütün sadalananları dəyərləndirərək vurğulamaq olar ki, sahibkarlıq subyektləri Azərbaycanda həyat səviyyəsini yüksəldir, bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinin, qayda – qanunlarının möhkəmlənməsinə xidmət edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, digər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda iqtisadi inkişafın sürətini artırmaq, bazar iqtisadiyyatının təkmil xüsusiyyətlərini tətbiq etmək üçün azad sahibkarlıq subyektlərinin, xüsusilə də dövrün tələbinə uyğun olaraq innovasiya sahibkarlığının əhəmiyyəti çox böyükdür. Çünki, innovasiya sahibkarlığı aşağı olan istehsal imkanlarını, məhsulların keyfiyyətini artırmağa imkan verir. Bu da öz növbəsində neft və neft məhsullarının ixracından asılı olan Azərbaycanda ixrac yönümlü istehsalın qurulmasına müsbət təsir göstərir. İnnovativ sahibkarlığın istehsal etdiyi əmtəə və xidmətlər dünya bazarında rəqabətə davamlı olmaqla çoxsaylı dividendlər qazandıra bilər. Məhsul istehsalında səmərəliliyin artırılması ilə yanaşı işçilərin yaradıcı potensialından istifadə imkanları da sahibkarlıq fəaliyyətinin innovasiyaya əsaslanan idarəedilməsi şəraitində genişlənir.

Təbii ki, bazar iqtisadiyyatının təqdim etdiyi mütərəqqi imkanlarla yanaşı sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə mane olan faktorlar da mövcuddur. Bu faktorlar sahibkarlıq fəaliyyətinin bazar iqtisadiyyatı üçün önəmini və əhəmiyyətini azaltmasada işin ümumi gedişinə çətinliklər yaradır. Belə ki, real biznes sferasında sahibkarları çoxsaylı, müxtəlif təhlükə və təhdidlər gözləyir. Bunları əsasən rəqabət mübarizəsindən yaranan təhdidlər kimi qiymətləndirmək olar. Bazar iqtisadiyyatının ən vacib ünsürü olan “rəqabət mübarizəsi” anlayışı daha çox “rəqib sahibkarın ecə

olursa olsun sıradan çıxartmaq” anlayışına uyğunlaşdırılır. Rəqabət mübarizəsi müasir şəraitdə kifayət qədər kəskin xarakter almışdır. Rəqabət mübarizəsi Sahibkarlıq subyektlərinin qarşısında elə qaçılmaz şərtlər qoyur ki, onlar “qaliblər mühakimə olunmur”, “məqsəd vasitədən üstündür” prinsipləri ilə hərəkət etməyə məcbur olurlar. Biznesdə məsələ birmənalı qoyulur: ya sən, ya da səni dünyaya buraxırlar. Sahibkarlıq sferasında hədələrə müəssisənin effektiv və etibarlı fəaliyyətini aşağı salan, ayrıca hallarda isə onun fəaliyyətinin dayandırılmasına səbəb olan iqtisadi, sosial, hüquqi, təşkilati, informasiya, ekoloji, texniki və kriminal xarakterli təhlükələr aiddir [6, s 5]. Buna baxmayaraq sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması vacibdir və onun cəmiyyətin iqtisadi həyatının ayrılmaz hissəsi olduğu açıq aydındır. Çünki, əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi sahibkarlıq fəaliyyəti subyektləri məşğulluğun təmin edilməsində, iqtisadi artıma nail olunmasında və iqtisadi aktivliyi sürətləndirməkdə əvəzolunmaz xarakterə malikdir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin bazar iqtisadiyyatının aparıcı qüvvəyə çevrilməsi ölkədə olan iqtisadi sistemin dayanıqlılığından və davamlı iqtisadi inkişafı təmin etmə dərəcəsindən asılıdır. Buna görə də demək olar ki, sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri hər hansı bir ölkədə bazar iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsinin özünəməxsus göstəricisidir.

1.2 Sahibkarlıq fəaliyyətinin xarici iqtisadi əlaqələrinin növləri, formaları və inkişaf xüsusiyyətləri

Xarici iqtisadi fəaliyyət, sahibkarlıq subyektlərinin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdəki iştirakı ilə əlaqədar kommersiya fəaliyyətidir. Bu fəaliyyət bir ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin həyata keçirilməsinin və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tərkib hissəsidir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər iqtisadi mübadilə şəraitində və ayır-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatı arasındakı qarşılıqlı təsir prosesində yaranan bütün əlaqələrin birləşməsidir. Xarici iqtisadi münasibətlər müəyyən bir

ölkənin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdəki iştirakı ilə bağlı olan bütün əlaqələrin məcmusudur.

Xarici iqtisadi fəaliyyət subyektləri ölkənin mövcud qanunvericiliyinə uyğun olaraq sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan və xarici ticarət fəaliyyətini həyata keçirən hüquqi və fiziki şəxslərdir. Xarici iqtisadi fəaliyyət tarixi və iqtisadi bir kateqoriyadır. Tarixi bir kateqoriya olaraq, xarici iqtisadi fəaliyyət sivilisasiyanın məhsuludur. Bu dövlətlərin ortaya çıxması ilə meydana çıxmış və onlarla inkişaf etmişdir. İqtisadi kateqoriya olaraq, xarici iqtisadi fəaliyyət dövlətin iqtisadi həyatının bütün sahələrini əhatə edən beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemidir. Xüsusilə, sahibkarlıq subyektləri məhsul istehsalı, ticarət, investisiya və maliyyə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə xarici ticarət münasibətlərində iştirak edirlər.

Sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi fəaliyyətinin xarici iqtisadi fəaliyyəti dedikdə həmin subyektlərin ölkənin xarici iqtisadi əlaqələri vasitəsilə əmtələrinin dünya bazarına çıxarılması məqsədilə müxtəlif beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində iştirakı qəbul edilir. Sahibkarlıq subyektlərinin bu tip münasibətləri beynəlxalq əmək bölgüsünə və sahibkarlıq subyektlərinin strukturlarının fəaliyyətinə normativ hüquqi və təşkilati şəraitin formalaşdırılmasına əsaslanır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin xarici iqtisadi fəaliyyəti xarici ticarət, investisiyaların yönləndirilməsi, istehsalın kooperasiyası sahəsində əmtəə və xidmətlərin, informasiya, işlər, xidmətlər, intellektual əməyin nəticələrinin və başqa növ fəaliyyətlərin beynəlxalq mübadiləsi kimi müəyyən edilir. Başqa bir yanaşmaya görə sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyəti dedikdə, hər hansı bir müəssisənin xarici tərəfdaşları ilə əməkdaşlıqda bağlı yaratdıqları istehsal-təsərrüfat, təşkilati-iqtisadi və kommersiya funksiyalarının məcmusu başa düşülür.

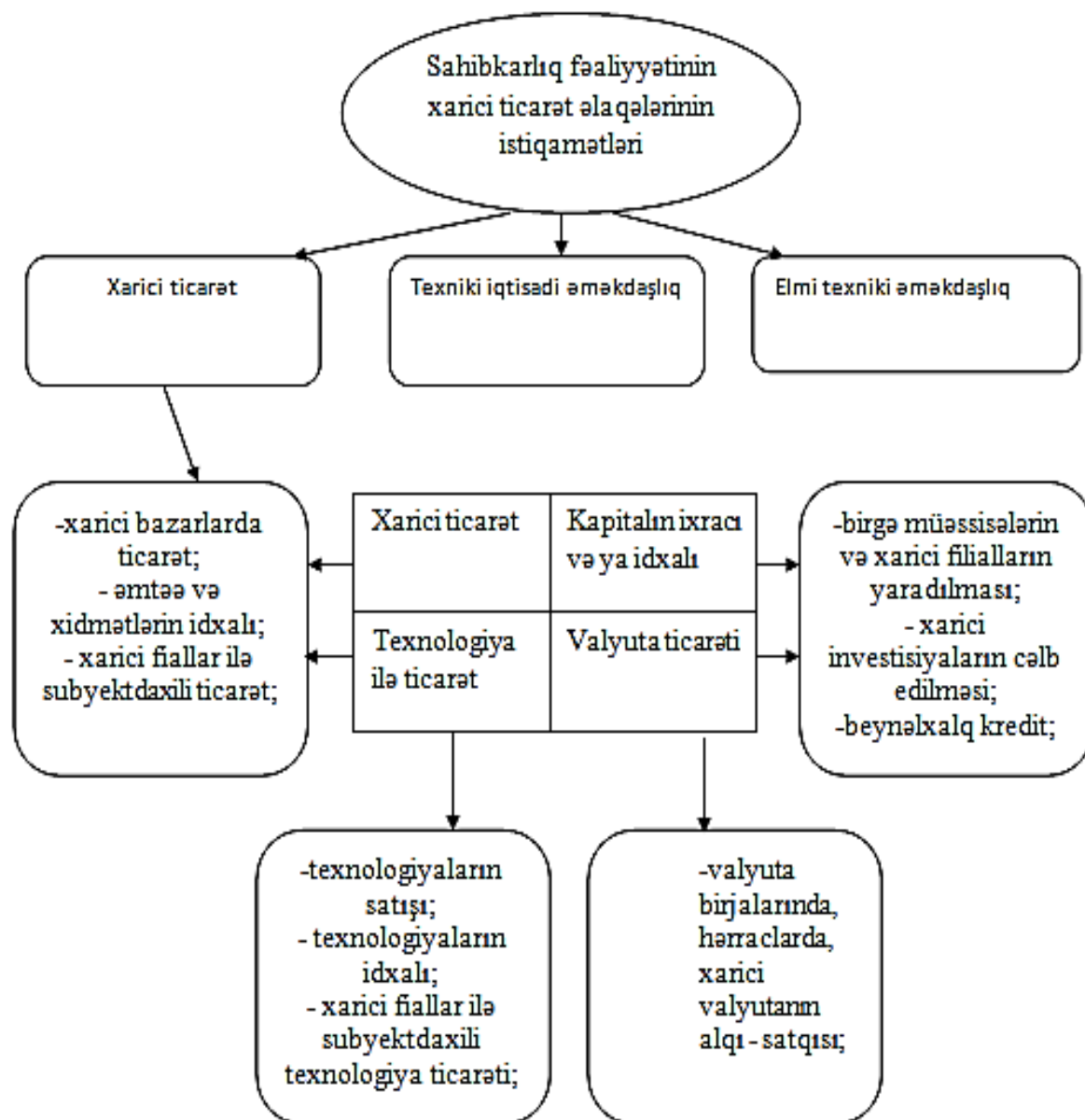
Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul ola təsərrüfat subyektləri, müəssisələr, firmalar, adətən, Azərbaycanda müəyyən əmtəə və xidmətlərə olan tələbdən daha artığını istehsal etmək imkanına malik olurlar və ya onlar müqayisəli üstünlük nəzəriyyəsinin tələbinə uyğun olaraq davranırlar. Müqayisəli üstünlük nəzəriyyəsi D. Rikardo tərəfindən xarici ticarətə üstünlük verilməsinin konkret səbəblərdən irəli

gələrk əsaslandırıldığı bir modeldir [7, s 6]. Sahibkarlıq subyektləri xarici ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olarkən bir neçə ödəmli faktora fikir verirlər. Bu, həm ölkənin öz tələbatlarından artıq olan kəşf edilmiş təbii ehtiyatların həcmi ilə, həm də müəyyən məhsul üzrə konkret istehsal güclərinin miqyası ilə əlaqədar ola bilər. Xüsusən, Azərbaycan misalında sahibkarlıq subyektləri digər böyük dövlətlərin təsərrüfat subyektlərinə nisbətən xarici ticarətə daha çox meyilli olmalıdırlar. Bunun əsas səbəblərindən biri Azərbaycanda mövcud olan təsərrüfat subyektlərinin optimal ölçüsüdür. Belə ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin reallaşdırılması nəticəsində müxtəlif əmtəə və xidmətlər üzrə rentabellik o zaman qeydə alınır ki, sahibkarlıq subyekti böyük miqdarda əmtəə və ya xidmət buraxılışı həyata keçirsin, lakin ölkə daxilində bu miqdara qarşı tələbin məhdudluğundan, bilavasitə təsərrüfat subyektləri xarici bazarlara çıxış imkanları axtarsınlar. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan təsərrüfat subyektləri xarici ölkəyə məhsul ixrac etməklə öz mənfəətini artırmağa çalışırlar. Bundan başqa ölkədə rəqabət mübarizəsinin xarakteri və səviyyəsi sahibkarlıq subyektlərinin xarici ticarət fəaliyyətinə təsir edən və onu formalaşdıran əsas amil kimi qiymətləndirilə bilər.

Sahibkarlıq subyektləri ixrac fəaliyyətini məhsulun istehsal həcmində artıq olmasından deyil istehsal olunan əmtəə və ya xidmətin Azərbaycan üçün texniki və iqtisadi baxımdan məqbul olmasına baxmayaraq, digər ixrac edilən ölkələr üçün yeni məhsul olmasıdır. Müasir iqtisadi şəraitdə sahibkarlıq subyektləri ixrac potensialını genişləndirmək və habelə əmtəə və xidmətlərin həyat tərziyə uyğun müxtəlif mərhələlərinə uyğun ölkələr üzrə reallaşdırmaq işini həyata keçirilməklə öz mənfəətini artırmağa çalışırlar. Təbii ki, belə iqtisadi fəaliyyətin nəticələri həm sahibkarlıq subyektləri üçün həm də ölkə üçün səmərəli hesab olunur.

Apardığımız araşdırmalara əsasən sahibkarlıq subyektlərinin xarici ticarət fəaliyyətinin çoxistiqamətli olduğu ortaya çıxır. Bu fəaliyyətlər dövrün iqtisadi xüsusiyyətlərinə və tələblərinə uyğun şəkildə həyata keçirilərkən təsərrüfat fəaliyyətinin rentabelliği daha çox artır.

Azərbaycanda mövcud olan sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi əlaqələrinin əsas istiqamətlərini aşağıdakı şəkildə təqdim edə bilərik. (Şəkil 1.1)

Mənbə: şəkil müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan və xarici iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirə bilən hüquqi və fiziki şəxslər xarici iqtisadi fəaliyyətin subyektləridir. Sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyəti maddi - əşya formasında məhsulların mübadiləsi, çoxsaylı xidmətlər, eləcə də intellektual fəaliyyət məhsullarının mübadiləsi üzrə ticarət əməliyyatlarının toplusu kimi çıxış edən beynəlxalq alqı - satqı əməliyyatlarının

həyata keçirilməsi yolu ilə reallaşdırılır. Dünya təcrübəsinə nəzər yetirsək xarici ticarət əməliyyatlarının aşağıdakı meyarlara əsasən təsnifləşdirildiyini görə bilərik:

- ticarət əməliyyatlarının həyata keçirilməsi istiqamətlərinə əsasən;
- ticarət əməliyyatlarının obyekt kimi çıxış edən əmtəə və xidmətlərin növlərinə əsasən;
- məhsulların hazırlanma səviyyəsinə əsasən;
- məhsullarla ticarət aparılması metodlarına əsasən;
- ticarətin həyata keçirilmə formalarına əsasən.

Dünya praktikasında sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərinin ticarət əməliyyatlarının istiqamətlərinə görə xarici ticarət əməliyyatları aşağıdakı növlərə ayrılır:

-ixrac (export) – sahibkar tərəfindən ölkədən aparılan məhsulundigər ölkələrin rezidentlərinə təqdim edilməsidir, və ya əmtəə və xidmətlərin yenidən mənbə ölkəsinə geri göndərilməsi istisna olunmaqla Azərbaycanın gömrük ərazisindən göndərilməsidir.

-idxal (import)–sahibkar tərəfindən ölkəyə gətirilən əmtəələri alıcılar əldə etməsi, və yaməhsulun geri ixrac olunmaması şərti ilə dövlətin gömrük ərazisindən gətirilməsi.

-reeksport (reexport) - ölkəyə idxal edilən malın emalsız, təkrar satış məqsədilə əldə edilib xarici alıcıya satılmasıdır.

-reimport (reimport) - əvvəllər ixrac edilmiş malın təkrara emala məruz qalmadan ölkə ərazisinə gətirilməsidir.

Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərinin xarici iqtisadi ticarət əməliyyatları istehsal - təsərrüfat fəaliyyətindən ibarətdir. Ölkədə bazar iqtisadiyyatının mövcudluğu ilə əlaqədar olaraq təşkilati-hüquqi və mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq bütün iqtisadi subyektlər xarici iqtisadi fəaliyyəti ilə bağlı olan istənilən məsələni müstəqil formada reallaşdırmaq hüququna sahibdirlər. Dünyada mövcud olan təsərrüfat fəaliyyətinin formaları Azərbaycanda da öz inkişaf tempini tapıb mütərəqqi fəaliyyət göstərməklə ölkənin

iqtisadi artımında müəyyən paya sahibdir. Qeyd edək ki, dünya təcrübəsində təsərrüfat subyektlərinin sahibkarlıq fəaliyyətinin aşağıdakı müxtəlif növləri mövcuddur.

1. **Xarici ticarət fəaliyyəti:** Xarici ticarət hazır məhsulların, sənaye və istehlak mallarının idxal və ixrac edilməsini və digər ticarət əməliyyatlarını nəzərdə tutur.

2. **Müştərək sahibkarlıq fəaliyyəti.** Müştərək sahibkarlıq hər hansı bir ölkənin ərazisində xarici sərmayədarın iştirakı ilə məhsulun özünüküləşdirilməsi və istehsal edilməsi ilə bağlı olan çoxsaylı təsərrüfat subyektlərinin təşkil edilməsini nəzərdə tutur.

3. **İnvestisiya əməkdaşlığı sahəsində fəaliyyət.** İnvestisiya əməkdaşlığı xarici vəsait qoyuluşlarını mənfiyyət əldə etmək və ya qiymətli kağızlar almaq məqsədi ilə bir sıra layihələrə yönəldilməsi deməkdir.

4. **Xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədar fəaliyyət.** Bu tip fəaliyyət bank, sığorta, turizm xidmətləri sferasında əməkdaşlıqdır.

5. **Elmi-texniki əməkdaşlıq.** Müvafiq əməkdaşlıq müştərək elmi-tədqiqat layihələrini və xarici ölkələrin istəkləri üzrə elmi-tədqiqat fəaliyyətinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Yuxarıda sadalan iqtisadi fəaliyyət növlərindən hər biri bu gün Azərbaycan Respublikasında mövcud olan sahibkarlıq subyektləri üçün xarakterikdir. Əməkdaşlığın və ya fəaliyyətin tərzinin seçilməsi isə sahibkarlıq subyektinin perspektiv imkanlarından fəaliyyət istiqamətlərindən asılıdır. Bundan başqa təsərrüfat subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyəti bir sıra digər amillərin təsirinə məruz qalır. Sözü gedən amillər özünəməxsus şəkildə iqtisadi subyektlərə təsir göstərərək beynəlxalq bazarın xüsusiyyətlərini ifadə etməyə çalışır.

Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafında rolu olan müxtəlif ümumi amilləri aşağıdakı şəkildə göstərə bilərik:

1. Dünyada müxtəlif ölkələrin iqtisadi inkişafının qeyri-bərabər olması. Hər bir ölkənin özünəməxsus iqtisadi strukturu, sənaye, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat,

kommunikasiya, xidmət sahələrinin inkişafı, iqtisadiyyatda onun ixtisaslaşması var. Buna görə də xarici iqtisadi fəaliyyətə bu tip ixtisaslaşmalar ciddi şəkildə təsir edir.

2.İnsan, xammal, maliyyə resurslarında fərqliliklərin mövcudluğu. Beynəlxalq Əmək Təşkilatı tərəfindən verilən məlumatlara əsasən ölkədən ölkəyə işçilərin hərəkəti sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi fəaliyyətində xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına töhfə verən obyektiv zəruri proses kimi qiymətləndirilir.

3.Dünyanın müxtəlif ölkələrində yerləşən firmalara, müəssisələrə, banklara kredit vermək üçün vəsait ayırmaq üçün dünyanın bəzi ölkələrinin xüsusilə, investisiya qabiliyyətli dövlətlər arasında xarici iqtisadi əlaqələrin qurulmasına kömək edir.

1.3 Kiçik və orta sahibkarlığın xarici iqtisadi əlaqələrdə iştirakının rəqabət amilləri

Rəqabət və rəqabətqabiliyyətlilik iqtisadi subyektlərin idarə edilməsinin müasir nəzəri və təcrübi yanaşmaları baxımdan üçün əsasdır. Bir fenomen kimi və iqtisadi kateqoriya kimi rəqabət 200 ildən çox müddətdə tədqiqatçıların diqqət mərkəzindədir. Bir çox görkəmli iqtisadçılar rəqabət amillərinin xüsusiyyətləri, problemlərinin elmə gətirilməsi və öyrənilməsi nəticəsində üç əsas yanaşma inkişaf etmişdir. Əvvəlcə, Adam Smit və David Rikardonun əsərlərində, sonra A. Kurno və U. Cevonsun, C. B. Klarkın, A. Marşallın, F. Naytın və başqalarının əsərlərində rəqabət davranış anlayışının bir hissəsi olaraq tədarük və tələbatın qarşılıqlı təsirini, bazarın qiymət mexanizminin işləməsini və sosial istehsalın nisbətini tənzimləyən qüvvə kimi şərh edilmişdir.

Rəqabətlik amilini M. Porter birbaşa istehsal amilləri ilə əlaqələndirir. Bütün səviyyəli sahibkarlıq subyektlərinin rəqabət üstünlüklərini müəyyən edən bütün amillər bir neçə böyük qrup şəklində təmsil olunur: insan resursları, fiziki resurslar,

informasiya mənbələri, pul vəsaitləri, infrastruktur, sənayenin inkişaf xüsusiyyətləri.

Sahibkarlıq subyektinin insan resursları dedikdə, onların sayı, ixtisaslılıq dərəcəsi və işçi qüvvəsinin dəyəri nəzərdə tutulur.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan iqtisadi subyektlərin maddi resursları dedikdə, onların sahib olduqları torpaq sahələrinin, suyun, mineralların, meşə ehtiyatlarının, hidroelektrik enerji mənbələrinin, balıqçılıq sahələrinin miqdarı, keyfiyyəti, avadanlıqların mövcudluq səviyyəsi və dəyəri başa düşülür.

İntellektual resurslar dedikdə isə, sahibkarlıq subyektləri tərəfindən istehsal edilən əmtəələrin və xidmətlərin rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərən elmi, texniki və bazar məlumatlarına sahib olması nəzərdə tutulur

Kiçik və Orta sahibkarlıq subyektlərinin malik olduları pul vəsaitləri kimi mövcud olan kapitalın məbləği və dəyəri qəbul edilir

Sahibkarlıq subyektlərinin infrastruktur aspektindən rəqabət amili müvafiq iqtisadi subyektə mövcud infrastrukturun növü, keyfiyyəti və istifadəsi üçün ödənişin məbləği və s rəqabətin təbiətinə təsir edir. Həmçinin ölkənin nəqliyyat sistemi, rabitə sistemi, poçt xidmətləri, ölkədaxili və ölkədən kənara olan bank ödənişləri, səhiyyə və mədəniyyət sistemi, mənzil fondu və yaşamaq və işləmək baxımından cəlbediciliyi və digər amillər də infrastruktura təsir edən amillərə daxildir.

Yuxarıda sadalananlardan əlavə qeyd etmək lazımdır ki, sahibkarlıq subyektlərinin məxsus olduğu sektorun xüsusiyyətləri əlbəttə ki, istifadə edilən amillərin tərkibinə və məzmununa dair əhəmiyyətli fərqlər yaradır.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadiyyatda yeri və rolu son dövrlərdə iri iqtisadi subyektlərə nəzərən daha əhəmiyyətli olmağa başlamışdır. Xüsusilə də, ölkəmizdə ümumi daxili məhsulun yaradılması, məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsi, həmçinin büdcənin gəlir hissəsinin təmin edilməsinin vergi daxilolmaları ilə ödənilməsi kimi məsələlərdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri əvəzəlməz imkanlara malikdir. Nəinki, daxili istehsal və ticarət əməliyyatlarında eləcə də, xarici ticarət dövriyyəsinin genişlənməsində də həmin

iqtisadi subyektlər böyük rola malikdir. Odur ki, davamlı olaraq inkişaf etmək arzusunda olan Azərbaycan digər inkişaf etmiş dövlətlərdə olduğu kimi kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə dövlət dəstəyini də təmin edir. Bunun əsas səbəbi isə müvafiq təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi inkişafın əsas təminatçısı, məşğulluğun və innovasiyaların vacib mənbəyi olduğunu göstərir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri eyni zamanda inkişaf etməkdə olan ölkələrin də makroiqtisadi səhnəsində önəmli rola malikdirlər. Lakin zəif inkişaf edən ölkələrin iqtisadiyyatında kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin payı həm Ümumi Daxili Məhsulun istehsalında, həm də əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsində kiçik paya sahibdir. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə Ümumi Daxili Məhsul istehsalında kiçik və orta sahibkarlığın faydası 50%-ə yaxın olduğu halda, bu göstərici orta inkişaf səviyyəsinə malik olan ölkələrdə 40 faiz, zəif xarakterli inkişaf müşahidə edilən ölkələrdə isə 30 faiz miqdarında qeydə alınır. Kiçik və orta sahibkarlığın həcmi işsizliyin aradan qaldırılmasında isə inkişafın səviyyəsinə əsasən müvafiq qaydada 45 faizdən başlayaraq 30 faizə qədər dəyişir. Belə ki, sadalanan məlumatlardan da görünür ki, ölkələrin iqtisadi inkişafının səviyyəsi kiçik və orta sahibkarlığın iqtisadi nəticələrindən birbaşa olaraq asılıdır. Kiçik və orta sahibkarlığın iqtisadi inkişafa nail olunmasında əhəmiyyətli mövqeyə yiyələnməsinin iqtisadi subyektlərin xarakterik cəhətləri ilə bağlıdır. Ona görə ki, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləridigərləri ilə müqayisədə daha az həcmli kapital qoyuluşu ilə daha artıq istehsal və məhsul çeşidliliyi əldə etməyə qadirdir. Buna görə də qeyd edə bilərik ki, iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklər kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə daha az miqdarda təsir edir. Bundan əlavə, tələbin səviyyəsinə və çeşidliklərə asan uyğunlaşma, regionlararası tarazlı iqtisadi inkişafı təmin etmək iqtidarındadırlar. Ən vacibi isə, gəlirin bölüşdürülməsindəki bərabərsizliyi ən aşağı səviyyəyə salırlar. Belə tip xüsusiyyətlər kiçik və orta sahibkarlığın ölkə iqtisadiyyatında mövcud olan vacib çatışmazlıqların aradan qaldırılmasında əsas iştirakçı olmasına imkan yaradır. Nəzərə alsaq ki, muzzla işləyənlərin əksər hissəsi məhz kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində cəmləşiblər. Sahibkarlıq subyektlərinin

xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsi onların fəaliyyətinin intensivliyinə müsbət təsir göstərməklə cəmiyyətin iqtisadi həyatında müvafiq subyektlərin rolunu artırır. Müasir iqtisadi sistemin şərtlərinə əsasən, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində rəqabət resurslara qənaətin ən vacib vasitələrindən biri olmaqla yanaşı, həmçinin rəqabət cəmiyyətin formalaşması və inkişafı üçün hərəkətverici qüvvə rolunu oynayır. Kiçik və orta sahibkarlığın xarici iqtisadi əlaqələrdə payının artırılması məqsədilə, eləcə də rəqabətli mübarizə şəraitinin qorunması və iqtisadi fəaliyyətin bir çox digər amilləri üçün rəqabət üstünlüklərinin saxlanması, istifadəsi və inkişaf etdirilməsinin əsas üsulları müəyyənləşdirilməlidir. Sahibkarlıq subyektlərinin xarici ticarət əlaqələrinin rəqabət üstünlüyü anlayışı bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqibləri üzərində istehsal etdikləri məhsulların, həmin məhsullara məxsus markaların və ya təşkilatlı quruluşlarının üstünlüyünü əks etdirir. Hər hansı bir sahibkarlıq subyektinin xarici bazarda müvəffəqiyyət və rifaha nail olmaq üçün rəqabət amillərindən səmərəli istifadə edərək üstünlük mənbələrini tapmalı və onun davamlılığı üçün şərait yaratmalıdır.

Hazırda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin rəqabət qabiliyyətinə təsir edən bir sıra amillər, eləcə də həmin subyektlərin idarəetmə qrupuna və rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi ilə əlaqədar işlərin məqsədə uyğunluğuna bağlı olan subyektiv amillər mövcuddur. Əmtəə və xidmətlərin istehlakçı xüsusiyyətləri, sahibkarlıq subyektlərinin istehsal və rəqabət potensialı, eləcə də resurslara sahibliyin səviyyəsi və ondan istifadə etmək bacarığı, hədəf bazarların xüsusiyyətlərinə uyğunlaşa bilmə və istehlakçı davranışının müəyyən edilməsi kimi faktorlar kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin rəqabət qabiliyyətini birbaşa olaraq müəyyənləşdirir.

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri xarici ticarət əlaqələrinin təşkil edərkən rəqabətli şəraitdə fəaliyyət göstərməklə bağlı strategiyanın işlənilməsinə diqqət yetirməlidirlər. Buna görə də rəqabət strategiyasını seçərkən, təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin güclü və zəif cəhətləri ilə yanaşı, bütövlükdə daxili olduqları iqtisadiyyatın strukturunu və onların fəaliyyət göstərdiyi ayrı-ayrı sənaye

strukturlarını da öyrənmək lazımdır. Bu baxımdan, sahibkarlıq subyektlərinin xarici ticarət əlaqələrində rəqabət üstünlüyü yaratmaq üçün üç əsas strategiya seçilir.

İlkin strategiya kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin istehsal etdiyi əmtəə və xidmətlər üzrə qiymətlərin idarə edilməsi, eləcə də xərclərin məhsulların təkmilləşdirilməsi və istehsalında üstünlük təşkil etməsidir. Eyni zamanda, qiymət üstünlüklərinin əsas mənbələri aşağıdakılardır: sahibkarlıq subyektinin fəaliyyətinin coğrafi mövqeyi, yerli xüsusiyyətlərdən istifadə etməklə xərcləri minimuma endirmək imkanından istifadə edilməsi, sahibkarlıq subyektinin müvafiq xarici bazarda fəaliyyətinin optimallaşdırılması, yığılmış təcrübə əsasında onun səmərəli idarə edilməsi, vasitəçilik şəbəkələrinin və təchizat sistemlərinin inteqrasiyası və s.

Bu cür rəqabət faktorlarının geniş spektri kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin rəqabət üstünlüyünə, yəni rəqiblərilə müqayisədə üstünlük verəcək xüsusiyyətlərin diqqət mərkəzində saxlanılması ilə inkişaf edir.

Kiçik və orta sahibkarlıqda xarici ticarət əlaqələrinin dərinləşdirilməsi və onların səmərəliliyinin artırılması məqsədilə qiymət strategiyasından istifadə edərkən, həmin iqtisadi subyektlərin istehsal etdikləri əmtəə və xidmətlərin xüsusi fərqlilik səviyyəsinə uyğun olması lazımdır və yalnız bu halda qiymət fərqliliyi rəqabət mübarizəsində lazımi təsir göstərə bilər.

Xarici bazarlarda rəqabət üstünlüyü yaratmaq üçün ikinci strategiya sahibkarlıq subyektləri tərəfindən istehsal edilən məhsulun fərqli göstəricilərə malik olduğunu göstərir və real, eləcə də potensial istehlakçıların bu məhsula diqqətini cəlb edir. Belə strategiyanın məqsədi rəqabətin kəskin hal aldığı beynəlxalq bazarlarda istehsal edilən məhsulun rəqiblər tərəfindən istehsal olunan məhsullarla müqayisədə unikallığını təmin etməkdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün sahibkarlıq subyektinin məhsulun funksional xüsusiyyətlərindən kənara çıxması lazımdır.

Sahibkarlıq subyektlərinin xarici ticarət münasibətlərində bu strategiyayı həyata keçirərkən istehlakçının prioritetlərinə və maraqlarına diqqət ayırmaq çox vacibdir. Çünki diferensiallaşdırma strategiyası yalnız qeyri - adi bir məhsulun yaradılmasını deyil, eyni zamanda məhsulun unikallığının alıcılar arasında yaxşı

qəbul ediləcəyinin və məhsula tələbatın olacağıının ortaya qoyulmasıdır.

Kiçik və orta sahibkarlığın xarici bazarda uğur qazanmasının üçüncü strategiyası onlar tərəfindən xüsusi istehlakçıların maraqlarına xidmət etməsidir. Yəni əmtəə və xidmətin müəyyən bir müştəri kateqoriyası üçün yaradılması üzrə fəaliyyətin təşkili nəzərdə tutulur. Belə olan halda, müəssisə müəyyən seqmentə malik istehlakçının ehtiyaclarını ödəmək üçün məhsul istehsal edir ya da məhsulu əldə etmək üçün xüsusi bir sistemin yaradılmasını təşkil edir. Bu strategiyayı həyata keçirərkən, sahibkarlıq subyektləri həm qiymət siyasətindən həm də diferensiaslaşdırmadan istifadə edə bilər.

Yuxarıda göstərilən strategiyaların hamısı fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri xarici bazardakı rəqiblər arasında uğur qazanmaq üçün hansı strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə özünün istehsal – təsərrüfat fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə müəyyən etməlidir.

J. J. Lamben bütün rəqabət amilləri nəticəsində yaranan rəqabət üstünlüklərini daxili və xarici olaraq ayırır. Daxili rəqabət üstünlükləri işçilər tərəfindən həyata keçirilir və burada menecerlər xüsusi rol oynayır. Bu üstünlüklər istehsalçının dəyərini formalaşdırır, bu da digər istehsalçılardan daha aşağı qiymətə malik olan məhsulun yaradılmasına nail olmağa imkan verir. İkincisi isə, istehlakçı üçün dəyər yaradan və sahibkarlıq subyektinin bazar gücünü artırmağa imkan verən daha yüksək satış qiymətini ifadə edir. Sahibkarlıq subyektlərini xarici üstünlüklərinə, ilk növbədə, "nou-hau" istifadəsi, istehlakçıların gözləntilərinə uyğunlaşdırılması daxildir [8, s17].

M. Porterin fikrincə isə, davamlı rəqabət üstünlüyü yaratmaq üçün bütün strategiyalar hər hansı bir şəkildə üç standart varianta uyğun gəlir [9, s 157]. Hər hansı bir təsərrüfat subyektinin rəqiblərin ortaya çıxması, alıcıların qiymətləri aşağı salmağa daim cəhd etməsi, əvəzedici məhsulların mütəmadi olaraq yaranması kimi bir sıra amillər olduğundan belə vəziyyətdə rəqabətin zəifləməsi bazar iştirakçıları tərəfindən inadkar şəkildə təşviq edilir. M. Porter, istehsal xərclərini və ya məhsul fərqliliyinin minimuma endirilməsi və ya bazarın müəyyən bir seqmentinə diqqət

yetirməyi lazım olduğunu müdafiə etmişdir.

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən demək olar ki, rəqabət üstünlükləri və onlara nail olmaq üçün strategiyalar sahibkarlıq subyektləri üçün praktiki maraq doğurur və bütövlükdə ümumi istehsal strategiyasının formalaşmasının tərkib hissəsidir. Bundan əlavə bir çox iqtisadçılara görə, ixrac, dövlətin və dünya iqtisadiyyatının xarici iqtisadi fəaliyyətinin inkişafına ən böyük töhfədir. ÜDM – də ixracın payı daim artmaqdadır. Bunun dövlət üçün də müsbət tərəfləri var. İxracın artması idarəetmənin artmasına və milli istehsalın həcminə kömək edir. Həmçinin müsbət ödəniş balansını təmin edir. Kiçik və orta sahibkarlıq üçün satış həcmələrinin artması, bazar şəraitinin dəyişməsi risklərinin azaldılması, maliyyə sabitliyinin yaxşılaşdırılması, dövlətdən subsidiyaların alınması və istehsal gücünün istifadəsini optimallaşdırmaq kimi bir sıra üstünlüklər mövcuddur.

Azərbaycanda şəraitində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin ixrac potensialının artırılması və onların xarici ticarət əlaqələrinin dərinləşməsi üçün sertifikatlaşdırma və xidmətlərin səviyyəsinə olan tələblərinin artırılması vacibdir.

İxracda kiçik və orta sahibkarlığın iştirakına gəldikdə, əsas sahələr xammal, yarı hazır məhsullar, avadanlıqlar, qablaşdırma, həmçinin istehlak malları və ərzaq, ofis avadanlığı, mebel, tütün məmulatlarında və digər sahələrdə irəliləyişlər üçün geniş imkanlar mövcuddur.

FƏSİL II. AZƏRBAYCANIN XARİCİ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİ KONTEKSİNDƏ TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında xarici iqtisadi əlaqələrin rolu

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafının müasir tendensiyalarını izləyərkən xarici ticarət əlaqələrinin artan tempdə olduğunu görmək olur. Xüsusilə iqtisadiyyatın diversifikasiya edilmiş inkişafına nail olunması siyasəti xarici ticarətin aktuallığını sürətləndirir. Ümumiyyətlə xarici ticarət bir anlayış kimi Azərbaycanın başqa dövlətlərlə ticarət münasibətlərində təqdim etdiyi əmtəə və xidmətlərin maddi dəyərinin ödənilməsi yoluyla mübadiləsinin, həmçinin Azərbaycana idxal edilməsini və ixrac edilməsini ehtiva edir. Hal – hazırda beynəlxalq iqtisadiyyatda formalaşan əlavə dəyərin böyük hissəsi ölkələrarası ticarət nəticəsində yaranı ki, amerikalı iqtisadiyyat alimi Ceffri Saksın fikirlərində daha aydın ifadə edilir. Belə ki, o qeyd edir ki, hər hansı bir ölkənin iqtisadi qazancı və uğuru xarici ticarət fəaliyyətindən asılıdır. Müasir dünya iqtisadi münasibətlər sistemindən kənar qalmışmükəmməl iqtisadiyyat formalaşdırmaq məsələsi heç bir ölkəyə nəsib olmayıb.

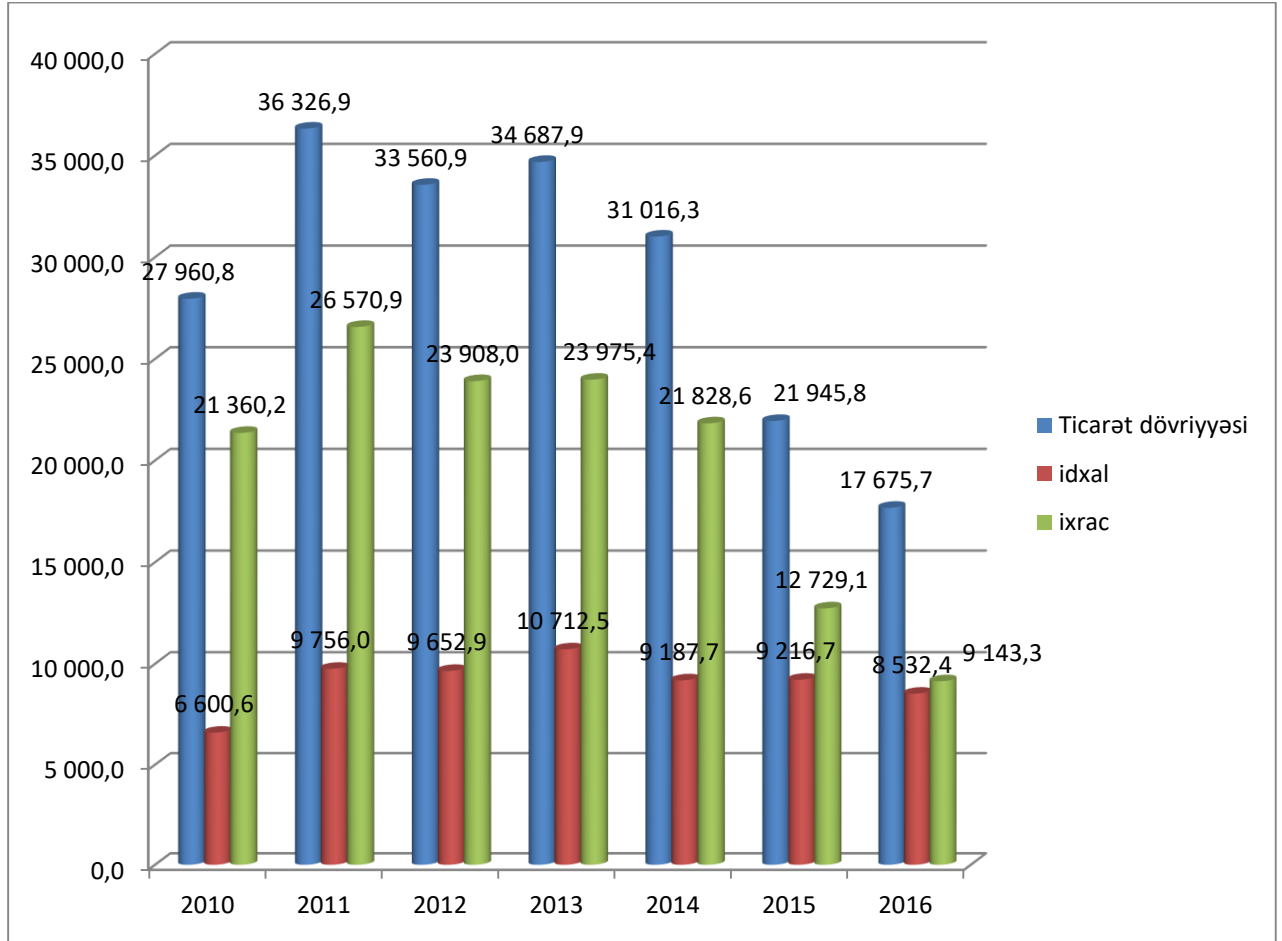
Azərbaycanın beynəlxalq ticarət əlaqələrinin ilkin forması kimi çıxış edən xarici ticarət əməliyyatları əmək münasibətlərinin beynəlxalq səviyyəli ixtisaslaşmasının təsiri ilə yaranmışdır. Belə ixtisaslaşmamüxtəlif ölkələrdə istehsal olduğu kimi Azərbaycanda da istehsal edilən əmtəə və xidmətlərin mübadiləsi və dəyişdirilməsilə nəticələnmişdir. Bildiyimiz kimi, faktiki vəziyyətdə Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün xarici ticarət münasibətləri çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan əsasən xarici ticarətdə neft və neft məhsullarının satışı ilə gəlirlərini təmin edir. Xarici ticarət Azərbaycan üçün gəlir mənbəyi kimi çıxış edərək iqtisadi inkişaf və iqtisadi artım üçün geniş imkanlar yaradır. Bununla yanaşı xarici ticarətin ölkə gəlirlərində böyük paya sahib olması dünya iqtisadi sistemindən müəyyən dərəcədə asılılıq yaradır. Qloballaşmanın dərinləşməsi də elə bununla hiss edilir. Azərbaycan iqtisadiyyatı sürətli inteqrasiya prosesini keçərək dünya ölkələri ilə sıx

münasibətlərin qurulmasında yaxından iştirak edir. Xüsusilə, Avropa ölkələri ilə ticarət münasibətləri müstəqilliyin ilk illərindən artan sürətli tendensiyaya malik olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycanın ixrac statistikasına nəzər saldıqda xarici ticarət tərəfdaşı kimi İtaliyanın birinci yerdə olduğunu görə bilərik. Həyata keçirilən regional enerji və nəqliyyat – infrastruktur layihələri Azərbaycanın iqtisadi inkişafına ciddi təkan verir. Büdcə daxilolmalarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artır.

Bununla belə, dünya iqtisadi sisteminə dərin inteqrasiya edilmənin müsbət tərəfləri olduğu kimi bir sıra neqativ təsirləri də hiss edilir. Belə ki, 2015 – ci ildən başlayaraq dünya neft və neft məhsulları bazarında qiymətlərin kəskin ucuzlaşması dünyada enerji resurslarının satışı hesabına gəlirlərini təmin edən ölkələrdə çox ciddi çətinliklər yaratmışdır. Azərbaycan da bu çətinliklərlə üzləşən ölkələrin sırasında olmuşdur. Yaranan çətinliklər arasından milli valyutanın dəyərinin ucuzlaşması, inflyasiyanın az da olsa yüksəlməsi, büdcə gəlirlərinin dollar ekvivalentində azalması kimi hallar müşahidə edildi. Lakin dövlət bu çətinliklərdən çıxış yolu kimi xarici ticarət əlaqələrində enerji xammalı əvəzinə qeyri – neft sektoru kimi təqdim edilən sahələrdən əmtəə və xidmətlərin təklifini ön plana çıxardı. Xüsusilə özəl sektorun rolunun qabardılması istiqamətində müxtəlif prezident sərəncamları, fərmanlar verildi, həmçinin inkişaf proqramları qəbul edildi. Bundan əlavə azalan dövlət gəlirlərinin müxtəlif istiqamətlərdən təmin edilməsi ilə bağlı atılan addımlardan biri də dövlət əmlaklarının özəlləşdirilməsi tədbirləridir. Əsasən də 2016 – cı ildə çoxlu sayda dövlət əmlakı özəlləşdirildi. Təbii ki, bazar iqtisadiyyatına malik ölkə kimi Azərbaycan müasir iqtisadi sistemin tələblərinə uyğun olaraq özəl sektorun dövlət sektoru üzərində statistik “qələbəsinə” nail olmalıdır. Yəni, özəl sektor müəssisələri və bütün təsərrüfat subyektləri dövlət gəlirlərinin təmin edilməsində lider rola malik olmalıdırlar. Bu amil bir daha xarici ticarətdə neft və neft məhsullarının satışından əldə edilən vəsaitdən asılı olan Azərbaycanda iqtisadi problemlərin aradan qaldırılmasına, iqtisadi artımın əldə edilməsinə və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərir.

Ümumiyyətlə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi müxtəlif dövrlərdə 30

milyard dollardan yüksək olmuşdur. Bu hal özlüyündə iqtisadi potensialın həcmindən xəbər verir. Ticarət əməliyyatlarının aparıldığı əsas dövrlərdə, xüsusən aşağıdakı şəkil 2.1-də göstərilən məlumatlarda da əks olunduğu kimi ixrac idxaldan daha yüksək göstəricilərə sahib olmuşdur. Lakin yuxarıda da vurğuladığımız kimi son illərdə ticarət dövriyyəsi ümumən azalmaya məruz qalmışdır [31].

Şəkil 2.1. Xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası (milyon ABŞ dolları ilə)

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Lakin ölkə rəhbərliyinin gəlirlərin azalmasına çevik reaksiya verməsi azalan neft daxilolmalarının kompensasiya edilməsi ilə bağlı atılan addımlar mütəmadi olaraq öz nəticəsini verməkdədir. Xüsusilə bir sıra inkişaf proqramları, yol xəritələri və inkişaf strategiyalarının reallaşdırılması ilə bağlı dövlət tədbirləri perspektiv inkişafdan xəbər verir.

Azərbaycanda xarici ticarət əməliyyatlarının intensivləşdirilməsinin və diversifikasiya edilmiş ixracın müsbət cəhətlərini və iqtisadi inkişafda rolunu

müxtəlif aspektlərdən qiymətləndirmək olar. Belə ki, əhalinin həyat səviyyəsinin artırılmasında xarici ticarətin rolu onların gəlirinin səviyyəsi və məhsullara tətbiq edilən yüksək keyfiyyət standartları nəticəsində əldə etdikləri fayda ilə ölçülür. Xarici ticarətdə uğur o zaman qazanılır ki, istehsal edilən məhsulların keyfiyyəti ən azından dünya standartlarına cavab verir.

Bildiyimiz kimi, hər bir ölkə ticarət tərəfdaşı olan ölkə əmtəə və xidmətləri öz vətəndaşlarının tələbatını keyfiyyətli şəkildə ödəmək məqsədilə alır. Beynəlxalq ticarət əməliyyatlarımüxtəlif məhsulların çoxsaylı ölkələr arasındakı beynəlxalq mübadiləsi kimi başa düşülməlidir. Ümumilikdə beynəlxalq səviyyədə xarici iqtisadi əlaqələr beynəlxalq əmtəə-pul münasibətləri sferası, dünya iqtisadi sisteminə daxil olan bütün ölkələrinin xarici ticarətinin məcmusudur.

Azərbaycanın xarici ticarət fəaliyyəti qarşılıqlı iki prosedən, ixrac və idxaldan ibarətdir. Şəkil 1- də biz ümumi ticarət dövrüyyəsini, həmçinin idaxl və ixrac əməliyyatlarının həcmi müəşahidə etdik. Bu əməliyyatların tərkibində həmçinin özəl sektor müəssisələrinin də payı var. Belə ki, Azərbaycanın beynəlxalq ticarət əlaqələrinin qurulmasında əsas iştirakçılar kimi xarici ticarət subyektləri, dövlətin özü, sənaye - istehsal qrupları, eləcə də fiziki şəxslər və digərləri qəbul edilir. Onları ixracatçı və idxalatçı da adlandırmaq olar. Ümumiyyətlə Azərbaycanın xarici ticarət münasibətləri çoxşaxəli fəaliyyət kimi qiymətləndirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq təcrübədə xarici ticarət əməliyyatlarının tərkibində alqı-satqı obyektini kimi ticarətə çıxarılan əmtəələrin özünəməxsus cəhətlərinə görə, və yaxud məhsul üzrə ixtisaslaşma meyarına əsasən təsnifləşdirilir. İqtisadi araşdırmalara və elmi tədqiqat işlərinə nəzər saldıqda müxtəlif qrup təsnifatlaşdırmalara rast gəlmək mümkün olur. Belə tip təsnifatlara xarici ticarətin müxtəlif növləri və formaları öz əksini tapır. Bu təsnifatlardan aşağıdakıları ümumiləşdirib təqdim edə bilərik:

- hazır məhsulların reallaşdırılması üzrə xarici ticarət fəaliyyəti;
- istehsal maşınları, eləcə də avadanlıqları üzrə xarici ticarət fəaliyyəti;
- xammallın reallaşdırılması üzrə xarici ticarət fəaliyyəti;

- xidmətlərin təqdim edilməsi üzrə xarici ticarət fəaliyyəti.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi subyektləri tərəfindən, xüsusilə, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin iştirakı ilə həyata keçirilən idxal və ixrac əməliyyatlarının növlərindən asılı olaraq xarici iqtisadi ticarət əlaqələrinin aşağıdakı qruplarını fərqləndirə bilərik:

- hazır əmtəələrin ixracı, eləcə də idxalı üzrə ticarət əməliyyatları;
- əmtəə və yarımfabrikatların daha sonrakı emalı məqsədilə xammal şəklində ölkədən aparılması və emalından sonra yenidən ölkəyə daxil edilməsi;
- əmtəələrin müvəqqəti formada idxalı və ixracı üzrə fəaliyyət, əmtəələrin beynəlxalq müsabiqələrə, sərgilərə, təqdimat tədbirlərinə çıxarılması, nümayiş etdirilməsi məqsədilə ölkədən çıxarılması və daha sonrayenidən ölkəyə gətirilməsi;
- reeksport və reimport əməliyyatlarının aparılması;
- Azərbaycana məxsus transmilli kompaniyalara aid əmtəələrin ixracı və idxalı üzrə fəaliyyət;
- ölkələrarası qarşılıqlı kompensasiya ticarəti üzrə fəaliyyət;
- valyutasız əmtəə mübadiləsi üzrə sövdələşmələr;
- pula əsaslanan ticarət və kompensasiya sövdələşmələri;
- sənaye üzrə kompensasiya razılaşmaları.

Yuxarıda sadalanan istiqamətlər üzrə ticarət əməliyyatlarının reallaşdırılması ticarət dövriyyəsinin həcmnin artmasına və valyuta daxilolmalarının məbləğinin nəzərəcarpacaq dərəcədə çoxalmasına səbəb olur. Azərbaycanın **xarici ticarət əlaqələrində ixracın əmtəə strukturu** iqtisadi inkişafın səviyyəsindən asılıdır. Belə ki, əsasən xarici ticarətdə əsas yeri mineral məhsullarla ticarət tutur. Ticarət dövriyyəsinin təxmini 90 faizi mineral resurslarla ticarətdən formalaşmışdır. Bunu aşağıda göstərilən cədvəl 1 – də görmək olar. Cədvəldən də görüldüyü kimi mineral məhsullarının payı xarici ticarət əlaqələrində ixracın əmtəə strukturunda 2015 – ci il üzrə 11,203,447 min ABŞ dolları, 2016 – cı il üzrə isə 7,986,854 min ABŞ dolları olmuşdur. İxracın əmtəə strukturunun cəmi isə 2015 – ci il üzrə 12,729,139 min ABŞ dolları, 2016 – cı il üzrə isə 9,143,280 min ABŞ dolları olmuşdur [31].

Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində ixracın əmtəə strukturu

İxracın əmtəə strukturu min ABŞ dolları ilə			
s/s	Mal qrupları	2015	2016
1	Cəmi	12,729,139	9,143,280
2	Diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsullar	2,343	4,215
3	Bitki mənşəli məhsullar	335,892	386,589
4	Heyvan və ya bitki mənşəli piylər və yağlar	153,335	17,113.8
5	Hazır ərzaq məhsulları, spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə tütünü	278,889	117,613
6	Mineral məhsullar	11,203,447	7,986,854
7	Kimya sənaye məhsulları	79,986	55,892
8	Plastik kütlələr, kauçuk, rezin, onlardan hazırlanan məhsullar	112,970	99,655
9	Emal olunmuş gön, aşılınmış dəri, təbii xəz, onlardan hazırlanan məmulatlar	12,185	15,226
10	Oduncaq, mantar və onlardan hazırlanan məmulatlar, hörmə məhsulları	920	1,197
11	Oduncaqdan hazırlanan kütlə, kağız və karton, onlardan hazırlanan məmulatlar	4,736	4,513
12	Toxuculuq materialları və məmulatları	32,887	38,682
13	Ayaqqabı, baş geyimləri, çətilər, çəliklər, lələklər, süni güllər	150	337
14	Daş, gips, sement, asbest, slyuda, keramika və şüşədən məmulatlar	388	806
15	Mirvari, qiymətli daşlar və metallar, onlardan hazırlanan məmulatlar	83,225	77,206
16	Az qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar	133,307	223,475
17	Maşınlar, mexanizmlər, elektrotexniki avadanlıqlar, aparatura	59,231	39,091
18	Quru nəqliyyat vasitələri, uçan aparatlar, üzən nəqliyyat vasitələri	2,450	60,793
19	Optik, fotoqrafik, kinematoqrafiya, ölçü, nəzarət, tibbi alət və aparatları, saatlar, musiqi alətləri	17,519	7,029
20	Müxtəlif sənaye malları	1,382	1,895
21	İncəsənət əsərləri, kolleksiya əşyaları və antikvariat	114	466

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/trade/> - Azərbaycan Respublikasının

Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet sahifəsi

Cədvəl 2.1 – dən də görünür ki, xarici iqtisadi əlaqələrdə emal sənayesinin, məhsul istehsalının maddi dəyəri həddən artıq azdır. Bunu aradan qaldırmaq üçün

istehsalın təşkili məsələləri daim diqqət mərkəzində saxlanılır. Aparılan islahatlar və məqsədyönlü iqtisadi siyasət nəticəsində 2017 - ci ildə Azərbaycan Respublikasından qeyri-neft sektorunu təmsil edən sahibkarlıq subyektləri tərəfindən 1 milyard 538 milyon ABŞ dolları dəyərində məhsul ixrac edilmişdir. Sözü gedən ixrac məbləği 2016- cı ilin analoji göstəriciləri ilə müqayisədə 24 faiz artıqdır. Tədqiq edilən dövr ərzində ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsində 1923 sahibkarlıq subyekti iştirak etmişdir. Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatlarına əsasən, 2017- ci ildə ən çox qeyri-neft sahəsi məhsulları Rusiya Federasiyasına ixrac edilmişdir. Həmin ixracın məbləği 553 milyon ABŞ dolları təşkil edir [36] .

Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı Azərbaycanda xüsusilə, kənd təsərrüfatı və turizmin inkişafını stimullaşdırır. Təkcə 2017-ci il ərzində ixrac edilən qeyri-neft sektoru məhsulları arasında pomidor 151.6 milyon ABŞ dolları ilə ilk sırada yerləşir. Bu onu deməyə əsas verir ki, artıq ölkəmizin iqtisadi və insan potensialından səmərəli istifadə öz effektiv nəticəsini göstərir. Digər bir vacib ixrac məhsulu 125.4 milyon ABŞ dolları ilə qızıl növbəti yerdə isə 114.5 milyon ABŞ dolları ilə qabığı təmizlənmiş meşə fıındığı dayanır. Bütün bu sadalananlar əsasən regionlarda sosial – iqtisadi inkişafın təməl göstəriciləridir. Sahibkarların istehsal etdiyi məhsulların xarici bazarda özünə alıcı tapması onları stimullaşdırır, bunun da nəticəsində fəaliyyət sahəsi genişlənir. Fəaliyyət sahəsinin genişlənməsi, intensiv istehsal prosesinin qurulması işsizliyin aradan qaldırılmasına, iqtisadi artıma nail olunmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olur. Ən vacibi isə dövlətin vergi daxilolmalarının məbləği artır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında xarici iqtisadi əlaqələrin rolu hər ötən il əhəmiyyətli dərəcədə artır. Bu həm özəl sahibkarlıq subyektlərinin səyi və fəaliyyəti nəticəsində baş verir, həm də dövlətin müvafiq sahəni stimullaşdıran islahat siyasəti sayəsində baş verir. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrdə mövqeyinin güclənməsi dövlət maraqlarının təmin edilməsinə, eləcə də ölkə əhəmiyyətli məsələlərin həllinə birbaşa müsbət təsir edir.

2.2. Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsi sistemi

Xarici iqtisadi münasibətlər, beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərini möhkəmləndirmək, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin iqtisadi, sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması üçün ölkələr arasında ticarət, iqtisadi, elmi və texniki əməkdaşlığın yanında pul, maliyyə və kredit əlaqələrinin bir sıra istiqamətləri, formaları, üsulları və vasitələridir. Xarici iqtisadi münasibətlər iqtisadiyyat və siyasət, ticarət və diplomatiya, ticarət və sənaye istehsalı, elmi tədqiqat, kredit və maliyyə əməliyyatları ilə əlaqələndirilir.

Sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi münasibətləri aşağıdakı istiqamətləri və formaları əhatə edir [12, s 245]:

- xarici ticarət;
- beynəlxalq sənaye (aqrar və sənaye) əməkdaşlığı;
- beynəlxalq investisiya əməkdaşlığı;
- beynəlxalq elmi-texniki əməkdaşlıq;
- iqtisadi və texniki yardım;
- pul və maliyyə əməkdaşlığı.

Ümumiyyətlə, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi sistemi beş səviyyədə fəaliyyət göstərir:

- Mikro səviyyə -əmtəə və xidmətlərin ixrac və ya idxalı ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslərin fəaliyyətini əhatə edir;

- mezo səviyyə - müxtəlif milli filial və regional birliklərin səviyyəsi. Bu, hər şeydən əvvəl, birbaşa xarici ticarət, eləcə də şöbə və xüsusilə ixrac və ya idxal tarif tənzimləmə məsələləri ilə bağlı fəal rol oynayan orqanlarının tənzimlənməsi ilə məşğul olan nazirlik və agentlikləri əhatə edir;

- Makro səviyyə dövlət səviyyəsidir. Bu səviyyədə, əlbəttə, hökumət və parlament əsas subyektlər kimi çıxış edir;

- meta səviyyə - beynəlxalq regional inteqrasiya gömrük-tarif prioritetlərinin

qurulmasıdır. Bu, xüsusilə, Gömrük İttifaqının yaradılması və inkişafı mərhələsində gömrük orqanları arasında əməkdaşlığı doğurur.

- meqa səviyyə - beynəlxalq birlik və təşkilatların səviyyəsində tənziqləmədir.

Dünya ölkələrinin xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişaf tendensiyası göstərir ki, xarici iqtisadi və ticarət əlaqələri tarixən dövlətlərin sosial - iqtisadi vəziyyətinin müsbətə doğru dəyişməsində əhəmiyyətli rola malik olmuşdur. Dünya təcrübəsində ölkənin xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinə müdaxilə etməsinin əhatəsindən asılı olaraq proteksionizm ticarət siyasəti və azad ticarət siyasəti bir - birindən fərqləndirilir. Proteksionizm ölkənin daxili bazarını xarici subyektlərlə rəqabətdən mühafizə etmək üçün ticarət siyasətinin tarif və qeyri-tarif alətlərindən istifadə istiqamətində həyata keçirilən dövlət siyasəti hesab edilir. Sərbəst ticarət münasibətləri tələb ilə təklifin təsiri altında sərbəst bazar prinsiplərinə əsaslanaraq inkişaf etdirilən xarici ticarətə ən aşağı səviyyəli dövlət müdaxiləsini özündə əks etdirən dövlət siyasətidir. Bildiyimiz kimi, bazar iqtisadiyyatı sistemində dövlət iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi və ölkənin milli maraqlarının müdafiəsi xarici iqtisadi əlaqələr üzrə fəaliyyətin tənziqlənməsini həyata keçirir. Xarici iqtisadi və ticarət fəaliyyətinin dövlət tənziqlənməsi kriteriyalarından asılı olaraq o bir sıra metodların köməyi ilə həyata keçirilir [11, s 138]. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənziqlənməsi metodları həmçinin onun tənziqlənməsi sistemində daxildir. Bu metodlara aşağıdakıları aid edə bilərik:

- iqtisadi;
- inzibati,
- tarif və qeyri-tarif.

Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyətini stimullaşdırmaq və əlaqələrin intensivliyini təmin etmək məqsədilə hər bir metoddan özünəməxsus şəkildə istifadə edilir. Dövlət sahibkarlıq subyektlərinin nümayəndələrinə vergi, gömrük güzəştləri, o cümlədən müxtəlif rüsumlardan azadolma kimi imkanlar təqdim edir. Həmçinin onların ixrac fəaliyyətinə təşkilati dəstək də bu tənziqlənmənin tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Sahibkarlığa

dəstək siyasəti çərçivəsində bütün dövlət qurumları vahid iqtisadi siyasətin, yəni ölkənin ixrac potensialını reallaşdırmağın, həmçinin idxaldan asılılığı azaltmaq, bununla yanaşı idxal edilən məhsulların keyfiyyət amillərinin ön planda tutulması məsələlərinin həyata keçirilməsinə xidmət edirlər. Sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin tənzimləmə sistemində daxil olan vasitələrdən biri də tarif tənzimlənmələridir. Azərbaycanda bu tənzimlənmənin spesifik xüsusiyyətlərini fərqləndirə bilərik:

- Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq subyektləri tərəfindən həyata keçirilən idxal əməliyyatlarının əmtəə strukturunun effektivliyini artırmaq;
- Azərbaycan Respublikasında məhsulların daxil edilməsi və çıxarılması, eləcə də valyutada əldə edilən gəlirlər və xərclər nisbətinin ölkəyə sərf edən həcmdə olmasına nəzarət etmək;
- Ölkənin valyuta ehtiyatları və sərvətlərinin Azərbaycanın gömrük ərazisinə daxil edilməsi və xaric edilməsi prosesinə effektiv şəkildə nəzarət etmək;
- Azərbaycanda əmtəələrin istehsalının və istehlakının strukturunda səmərəliliyi təmin etmək üçün imkanlar təqdim etmək;
- Beynəlxalq səviyyədə rəqabətin kəskinləşməsi şəraitində milli istehsal subyektlərini neqativ kənar təsirlərdən müdafiə etmək;
- Milli sahibkarlıq və təsərrüfat subyektlərinin iştirakı vasitəsilə ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadi sistemində effektiv inteqrasiyası üçün müsbət mühit yaratmaq.

Sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin əsas məqsədi aşağıdakılardır [13, s 156 - 175]:

- Azərbaycanda xarici iqtisadi əlaqələrin istifadəsi yolu bazar iqtisadiyyatının təkmilləşdirilməsini sürətləndirmək;
- lisenziyaların və patentlərin alınması, yeni texnologiyaların, keyfiyyət komponentlərinin, xammalın və materialların alınması, Azərbaycanın sahibkarlıq subyektlərinin dünya səviyyəsində rəqabətə daxil edilməsi yolu ilə milli məhsulların keyfiyyətinin və istehsalının məhsuldarlığının artırılmasına yardım;
- dövlət tərəfindən təşkilati, maliyyə, informasiya dəstəyi göstərilməklə Azərbaycan

sahibkarlarının dünya bazarlarına çıxış üçün şərait yaradılması;

- milli xarici iqtisadi maraqların qorunması, daxili bazarın qorunması;

- müxtəlif dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərində əlverişli beynəlxalq rejimin yaradılması və saxlanması.

Azərbaycan mütəmadi islahatların həyata keçirildiyi və dəyişən iqtisadi mühitə adekvat olan bir ölkə kimi qəbul edilir. Xüsusilə, ölkədə sahibkarlıq subyektlərinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə biznes mühitin və iqtisadi şəraitin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, müvafiq sferada qanunvericilik bazasının dövrün tələbinə uyğunlaşdırılması, milli və kənar kapital qoyuluşlarının, müasir texnoloji vasitələrin, idarəetmə praktikasının öyrənilməsi və tətbiq edilməsi, eləcə də bu qayda ilə yüksək keyfiyyətə malik, həmçinin rəqabətqabiliyyətinə sahib əmtə və xidmətlərin istehsal edilməsi ölkə rəhbərliyi tərəfindən müəyyən edilən iqtisadi inkişaf strategiyasının prioritet istiqamətlərindəndir.

Qeyd etdiyimiz kimi, son dövrlərdə Azərbaycanda əsas iqtisadi hədəf sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi fəallığının artırılması yolu ilə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyası, qeyri-neft sektorunun, sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi əsasında ölkədə əldə olunmuş dinamik inkişafın davamlılığını təmin etməkdir.

Sahibkarlığın inkişafı ölkə daxilində münbit iqtisadi mühitin yaradılması ilə yanaşı xarici iqtisadi münasibətlərin təşkilində də dövlət himayəsinin sistemli şəkildə həyata keçirilməsi vacibdir. Sahibkarlara idxal – ixrac əməliyyatlarının reallaşdırılması zamanı dövlət dəstəyi əməliyyatların effektivliyini yüksəldir, bu sahədə mühüm nailiyyətlərin əldə edilməsinə şərait yaradır. Sahibkarların xarici iqtisadi münasibətlərinin inkişafı sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsindən asılıdır. Bu istiqamətdə son illərdə əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Sahibkarların hüquqlarının mühafizəsinin işlək mexanizmləri formalaşdırılmış, onların tətbiq edilməsi nəticəsində müdaxilə halları xeyli azalmışdır. Sahibkarlığın informasiya, məsləhət təminatının möhkəmləndirilməsi və işgüzar münasibətlərin inkişafı istiqamətində mütəmadi tədbirlər görülməkdədir.

Bununla bərabər, sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyi mexanizmi yaradılmış və bu qaynaqhal-hazırda orta və kiçik sahibkarların maliyyə vəsaitlərinə tələbatının ödənilməsinin gerçək mənbəyi kimi çıxış edir.

Son dövrlərdə Azərbaycanda həyata keçirilən hərətərflü iqtisadi islahatlar daxilində sahibkarlıq subyektlərinin ixrac potensialını reallaşdırmaq və mümkün imkanları həyata keçirmək məqsədilə bir çox vacib işlər görülür. Dünya praktikasında birinci olaraq online vahid ixrac ərizəsinin də Azərbaycanda tətbiq edilməsi həyata keçirilən islahatların göstəricisidir. Vurğulamaq lazımdır ki, sahibkarlıq subyektləri təmsilçiləri vahid ixrac ərizəsinin onlayn formada dolduraraqəmtələri daha rahat şəkildə ixrac etmək imkanı qazanıblar. Vahid İxrac Ərizəsi sahibkarlıq subyektləri təmsilçilərinin ixrac etdikləri əmtəələr üçün lazım olan sənədlərin hamısının vahid pəncərə prinsipi qaydasında onlayn formada almasını təmin edir. Dünya praktikasında birinci dəfə belə bir addım Azərbaycanda təklif olunur və müvafiq xidmət Rəqəmsal Ticarət Qovşağı və Azexport portalı vasitəsilə təqdim olunur. Sahibkarlıq subyektlərinin təmsilçiləri Vahid İxrac Ərizəsini onlayn formada dolduraraqəmtələrini daha rahat şəkildə ixrac etmək imkanı qazanacaq, həmçinin ixrac əməliyyatları çərçivəsində sərf edilənzaman sərfininə azaldılmasına və xərclənən vəsaitlərin ən az səviyyəyəsalınmasına nail olacaqlar.

İslahat siyasətinin həyata keçirilməsi dövründə Azərbaycanda sahibkarlıq subyektləri təmsilçilərinin ixrac fəaliyyətinin reallaşdırılması üçün münbit iqtisadi mühitin formalaşdırılması çoxsaylı stimullaşdırma mexanizmləri ilə müşahidə edilmişdir. Həyata keçirilən tədbirlər sırasında Azexport.az internet portalının, Rəqəmsal Ticarət Qovşağının və Bir Pəncərə İxrac Dəstək Mərkəzinin yaradılması, eləcə də fəaliyyət göstərməyə başlamasını qeyd etmək olar.

Vahid İxrac Ərizəsinin elektron qaydada doldurulması imkanının istifadəyə verilməsinin məqsədi kiçik və orta sahibkarlıqla məşğul olan ixrac təmsilçilərinin işini və ixrac prosedurunun rahatlaşdırmaq, fəaliyyət prosesində məmurlarla sahibkarların əlaqəsini minimumlaşdırmaqdır. Belə tip xidmətlərin təklif

edilməsi, həmçinin Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində mövcud olan sahibkarlıq subyektləri

üçün icazələrin verilməsini olduqca asanlaşdıracaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda haqqında danışılan prosesə nail olunması, sahibkarlıq subyektlərinin ixrac fəaliyyətinə dəstək verilməsi və ümumilikdə onların xarici iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsi sistemi uzunmüddətli dövrdə həyata keçirilən məqsədyönlü fəaliyyət nəticəsində olmuşdur. Belə ki, sahibkarlığın inkişafı sferasında qəbul olunmuş hüquqi – normativ sənədlər, sahibkarlığa dövlət maliyyə mexanizminin daha da təkmilləşdirilməsi bizneslə məşğul adamlarda özünəinam hissini yüksəltmiş, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsinə, əsasən də regionlarda yeni sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətə başlamasına təkan olmuşdur. Hazırda ölkədə fəaliyyətdə olan sahibkarlıq subyektləri sosial təşəbbüslərə daha fəal qoşulmaqdadırlar.

Bundan əlavə, kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi barəsində Azərbaycan Respublikasının Qanunumüvafiq sahədə sahibkarlıq subyektləri ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsində fəal şəkildə istifadə edilir [14]. Bu qanunda tənzimlənmənin iqtisadi metodları da öz əksini tapır. Bildiyimiz kimi, iqtisadi metodlar daha mütərəqqi hesab edilir. Kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin istiqamətlərinə nəzər saldıqda görmək olur ki, burada sahibkarlıq subyektlərinin yaradılmasından, onların xarici iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsinə qədər məsələlər ətraflı şəkildə nəzərdən keçirilmişdir. Həmin istiqamətlərə nəzər yetirək:

- kiçik sahibkarlığın stimullaşdırılması və inkişafı ilə bağlı infrastrukturunun yaradılması;
- kiçik sahibkarlığa dəstək tədbirlərinin hazırlanması və tədbirlərin reallaşdırılması;
- kiçik sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə, informasiya, maddi və elmi-texniki resurslarının əldə etmələri üçün güzəştli şəraitin təşkili;
- ixtisaslı kadr ehtiyatının yaradılması, ixtisaslarının artırılması və təkrar hazırlanması ilə əlaqədar kiçik sahibkarlıq subyektlərinə dəstək verilməsi;

- kiçik sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi – xarici, fəaliyyətinə, habelə xarici tərəf-müqabilləri ilə maliyyə-kredit, istehsalat, elmi-texniki, informasiya və ticarət əlaqələrinin inkişafına yardım göstərilməsi;
- kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün dövlət qeydiyyatının (uçotunun), mühasibat və statistik hesabatlarının təqdim olunmasının, onların fəaliyyətinin lisenziyalasdırılmasının və istehsal elədikləri məhsulun (xidmətin, işin) sertifikatlaşdırılmasının sadələşdirilmiş sisteminin tətbiq edilməsi;
- kiçik sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar araşdırmaların həyata keçirilməsi

Sadələnən istiqamətlər sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin səmərəli təşkili və daha sonrakı fəaliyyətinin uğuru üçün əsas yaradır. Belə ki, keyfiyyətli və dayanıqlı istehsal fəaliyyəti təşkil etmiş sahibkarlıq subyekti xarici iqtisadi fəaliyyətində də rentabelliği qoruyub saxlamaq iqtidarında olacaqdır. Azərbaycanda Respublikasında sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyətinə kömək aşağıdakı tədbirləri əhatə edir:

- Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi ticarət əlaqələrinin inkişafı üçün, habelə beynəlxalq sərgi və yarmarkalarda, xarici iqtisadi layihələrin yerinə yetirilməsində iştirakını genişləndirmək üçün proqramlar reallaşdırırlar;

- Sahibkarlığa maddi dəstək institutları kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi əlaqələri zamanı yaranan xərcləri, o cümlədən nəqliyyat, informasiya alınması, beynəlxalq sərgilərdə (yarmarkalarda) iştirakı üzrə xərclərini tam və ya qismən əvəzləşdirə bilər;

Qeyd etmək lazımdır ki, müvafiq xərclərin əvəzləşdirilmə qaydaları və əvəzləşdirilən məbləğin miqdarı kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri ilə müvafiq orqan arasında əldə edilmiş razılaşmaya əsasən müəyyən edilir.

2.3. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrində özəl sektorun iştirakı vəziyyətinin təhlili

Azərbaycan Respublikasında münbit iqtisadi və ticarət mühitinin formalaşdırılması ilə yanaşı, sahibkarlıq subyektləri arasında münasibətlərin yaradılması, onların fəaliyyətinin asanlaşdırılması, böhran zamanında şəbəkələşmənin təşkil olunması, dövlət və özəl sektor müəssisələri arasında münasibətlərin nizama salınması çox əhəmiyyətlidir.

Dünyada biznes strukturlarının fəaliyyətinin dəstəklənməsi, özəl sektorla dövlət arasında münasibətlərin qurulması və özəl sektoru narahat edən məsələlərin dövlət qurumlarının diqqətinə çatdırılması, iş dünyasının təşkilatçılığı, bürokratik maneələrin aradan qaldırılması məqsədilə yaradılmış biznes assosiasiyaları, ticarət palataları və işəgötürənlər təşkilatları kimi müxtəlif qurumlar fəaliyyət göstərir

Əmtələrin və xidmətlərin ixrac - idxal axını ölkələrin inkişaf səviyyəsinin göstəricisidir. Şübhəsiz ki, istehsal xərclərində, istehsal amillərində mütləq və müqayisəli üstünlüklərə malik olan ölkələrdə bəzən hətta məhsulların ixracına nail olmaq həmişə mümkün deyildir. İxracatçı və idxalçı ölkə mövqeləri əsasən beynəlxalq bazarlarda və ölkədə rəqabətin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Malların ixracı və idxalı həm makroiqtisadi, həm də mikroiqtisadi səviyyədə öz təsirini göstərir.

Makroiqtisadi inkişafa gəldikdə, hər bir ölkə mümkün qədər çox miqdarda ixrac etməyə çalışır. Beləliklə, ölkənin ixracının səviyyəsi digər ölkələrin milli gəlirinin artan funksiyası kimi qiymətləndirilir.

Ölkəmizdə biznes və investisiya mühitinin davamlı olaraq yaxşılaşdırılması, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, inzibati prosedurların sadələşdirilməsi, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi üçün sistemli işlər görülür. Son illərdə iqtisadiyyatımızın artımı qeyri-neft sektoru hesabına təmin edildiyindən bu sektorun inkişafında aparıcı qüvvə kimi sahibkarlığa geniş imkanlar təqdim edilmişdir.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikası idxal – ixrac fəaliyyətinin intensiv həyata keçirilməsinə çox ciddi önəm verir. Bu ilk növbədə dövlətin iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi böyük əhəmiyyətə malikdir. Xarici iqtisadi əlaqələrin

həyata keçirilməsi əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması, milli iqtisadiyyatın dayanıqlılıq səviyyəsinin artırılması, ölkə iqtisadiyyatının ixracyönümlü rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsi baxımından vacibdir.

Azərbaycanda ixrac əməliyyatlarının böyük hissəsini neft, neft məhsulları və qazın xaricə satışı təşkil edirsə də, xarici ticarət əməliyyatlarında qeyri-neft sektorunun rolu artan xətt üzrə inkişaf edir. Müvafiq sahədə inkişaf tempini daha sürətləndirmək üçün Azərbaycanda dünya bazarlarında rəqabətə davam gətirə biləcək yüksək standartlara cavab verən və keyfiyyətə malik məhsulların istehsal edilməsi, müasir texnologiyalara əsaslanmaqla kiçik və orta səviyyəli sahibkarlıq təsərrüfatı subyektlərinin təşkil edilməsi, eləcə də fəaliyyətlərinin ixrac yönümlü stimullaşdırılması tədbirlərinin həyata keçirilməsi prosesi nailiyyətlər əldə edilməklə davam etdirilir.

Azərbaycan Respublikası qlobal iqtisadi sistemin üzvü kimi etibarlı iqtisadi tərəfdaş statusu qazanmışdır. Bu həm regional və beynəlxalq enerji və nəqliyyat – infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi, həm xarici ölkələrə dövlət xətti ilə kreditlərin ayrılması, eləcə də xarici ölkələrdə ticarət nümayəndəliklərinin açılması üzrə fəaliyyətlə müşahidə edilir.

Yuxarıdakı bölmədə göstərilən Cədvəl 1-dən də aydın olduğu kimi Azərbaycanda ixracın əsas hissəsi mineral resursların payına düşür. Bu da hamıya məlumdur ki, mineral resurslarla iqtisadi və ticari əməliyyatların aparılması yalnız dövlət inhisarında olan əməliyyatlardır. Buradan aydın olur ki, deməli dövlət sektoru ixracın əhəmiyyətli həcmi əhatə edir.

Bundan əlavə özəl sektorun ixracda çox az təmsil edilməsi iqtisadi inkişafı ləngidən amillərdən biridir. Lakin son illərdə müşahidə edilən tendensiyalar onu deməyə əsas verir ki, özəl sektor artan tempə inkişaf istiqamətində irəliləyir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə nəzər salsaq görürük ki, iqtisadi artımı təmin edən əsas iqtisadi subyektlər özəl müəssisələr, yəni kiçik və orta sahibkarlıq sferasının təmsilçiləridir. Bu tip iqtisadi subyektləri bir sıra xüsusiyyətlərinə görə müsbət mənada fərqləndirmək mümkündür:

- onlar xarici ticarət əməliyyatlarında formalaşan tələblərə daha çevik şəkildə adaptasiya ola bilirlər;
- hər bir subyekt çevik iqtisadi idarəetmə qərarları qəbul etməklə iqtisadi sistemin intensiv inkişafına təkan verirlər;
- rəqabət amili özəl sektor sayəsində sürətlə inkişaf edir;
- məşğulluğun təmin edilməsi, vergilərin dövlət büdcəsinə ödənilməsi, iqtisadi aktivliyin artırılması kimi məsələlərdə əhəmiyyətli mövqe sərgiləyirlər.

Təkcə 2017 – ci ildə Azərbaycan Respublikasında 2 milyard dollara yaxın qeyri neft sektoru müəssisələri tərəfindən ixrac həyata keçirilmişdir. Bu ixrac həm də, ölkəni ticarət dövriyyəsində baş verən müsbət tendensiyanın göstəricisi kimi dəyərləndirilə bilər. Qeyri – neft sektorunda ixracın strukturu müxtəlifdir. Bu fərqlilik həm də özünün iqtisadi subyektlərin mülkiyyət formasında özünü göstərir. Qeyri neft sektorunda ixrac edilən 2 milyard dollara yaxın məbləğin formalaşdırılmasında dövlətlə yanaşı özəl iqtisadi sahibkarlıq subyektləri də iştirak etmişlər. 2017-ci ildə qeyri-neft sektoru üzrə qeyri-dövlət ixracatçı şirkətlərin və fiziki şəxslərin siyahısında ilk yerləri tutan iqtisadi subyektlər aşağıdakılardır [15]:

- "Azərbaycan İnterneyşnl Mayninq Kompani Limited Şirkəti"nin Azərbaycan Respublikasındakı nümayəndəliyi;
- "Baku Steel Company" MMC;
- "Azərbaycan Şəkər İstehsalat Birliyi" MMC;
- "MKT İstehsalat Kommersiya" MMC,
- "Sun Food" MMC;
- "CTS-Agro" MMC;
- "Ram Beynəlxalq Nəqliyyat və Ticarət LTD" MMC,
- "Food Export Şəmkir" MMC və digərləri

Ölkədə sahibkarlıq subyektlərinin inkişafı məqsədilə biznes mühitinin mütəmadi olaraq yaxşılaşdırılması, müvafiq sferada qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, milli və xarici investisiyaların, müasir texnika və texnologiyaların, idarəetmə təcrübəsinin cəlb edilməsi və bu yolla yüksək keyfiyyətli,

rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsal edilməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının prioritet istiqamətlərindədir.

Göründüyü kimi, təmsil edilən sahibkarlıq subyektlərinin əksəriyyəti kən təsərrüfatı sferasını təmsil edir. Əsasən aqrar sənaye sferasının təmsilçisi olan sahibkarlıq subyektləri daha çox fayda vermək iqtidarında olurlar. Ona görə ki, Azərbaycanda bu sahənin çox böyük potensialı var və hal – hazırda müvafiq potensial dövlət siyasəti nəticəsində reallaşdırılmaq imkan əldə etmişdir.

Daha sonra qeyd etmək lazımdır ki, qızıl hasilatı da son illərdə Azərbaycanda xüsusilə fərqlənən sahələrdən biridir. Bu işlə məşğul olan əsas təsərrüfat subyektləri xarici valyutanın ölkəyə daxil edilməsi üzrə əhəmiyyətli nəticələr əldə edirlər.

Azərbaycan sahibkarlara dövlət tərəfindən istər maddi, istərsə də mənəvi dəstək verilən mütərəqqi iqtisadi siyasətə malik ölkələrdəndir. 2017 – ci il ərzində fərdi sahibkarlar tərəfindən pomidor ixracı 55 faiz, kartof 63 faiz, pambıq 154 faiz, meyvə və tərəvəz emalı məhsulları 54 faiz, emal olunmamış dəri 38 faiz, spirtli və spirtsiz içkilər 16 faiz, o cümlədən şərab 13 faiz, alma təxminən 200 faiz, xurma 14 faiz, nar 106 faiz, çay 50 faiz, şokolad 50 faiz, tütün məmulatları 5 faiz, bitki-heyvan mənşəli yağlar 7 faiz, soğan, pambıq lifi, süd məhsulları isə dəfələrlə artmışdır. Sənaye məhsullarının ixracına gəldikdə isə qızıl 64 faiz, alüminium 30 faiz, plastik məmulatlar 22 faiz, avadanlıqlar, mexaniki qurğular 50 faiz, mis 67 faiz, mis-filiz konsentratlar 100 faiz, qatran yağları 56 faiz, bentonit gili 255 faiz, toxuculuq məmulatları 73 faiz, kimya sənayesi məhsulları 8 faiz, qurğuşun isə 123 faiz artmışdır[30]. Qeyd etmək lazımdır ki, özəl sektorun ixrac fəaliyyətində iştirak etməsi dövlət sektoruna baxanda aşağı dərəcədədir. İxrac əməliyyatlarının aparılmasından fərqli olaraq idxal əməliyyatları xüsusilə, özəl sektor təmsilçiləri vasitəsilə həyata keçirilmişdir.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən 2017 – ci ildə Azərbaycanın qeyri – neft sektoru müəssisələri tərəfindən ixrac edilən əmtəələrin etibarı 35 faiz artmışdır. Təbii ki qeyd etmək lazımdır ki, burada özəl sektorun da

rolu əhəmiyyətli dərəcədə böyükdür. Məlumatlara təhlil edərkən görürük ki, hətta qeyri – neft sektorunda mövcud ixracın təxmini olaraq 70 faizi özəl sektor müəssisələrinin payına düşmüşdür.

Azərbaycanda ixracın əhəmiyyətli dərəcədə artırılması istiqamətində atılan addımlardan birir “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında ixrac yönümlü iqtisadi model əsas götürülərək yüksək əlavə dəyər yaradan ixrac yönümlü iqtisadiyyata transformasiya mühüm məqsəd kimi müəyyən olunmuşdur. Bu çərçivədə əsas vəzifələrdən biri qeyri-neft sektorunun yüksək inkişaf tempini qoruyub saxlamaqla onun ixrac imkanlarını genişləndirməkdir [17].

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin xarici ticarət əməliyyatlarında iştirak etməsinin intensivləşdirilməsi həm ixrac əməliyyatları həm də idxal əməliyyatları baxımından böyük məna daşıyır. Çünki, bu amil, xammalla müqayisədə emal olunmuş məhsulların ixrac edilməsini artırır, digər tərəfdən isə, Azərbaycan bazarına daxil olması mümkün olmayan və ya məhdud kəmiyyət və keyfiyyətdə daxil olan məhsulların Azərbaycana gətirilməsi zamanı yaranan çətinlikləri aradan götürə bilər.

Yuxarıda sadalanan artımların qeydə alınması Azərbaycan üçün ənənəvi olmayan ixrac bazarlarına daxil olmaq məsələlərini gündəmə gətirir və bu sahədə ciddi əməli tədbirlərin görülməsinə səbəb olur. Vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycanın ənənəvi bazarları mövcud olsa da, məqsəd o bazarlarda mövqeləri daha da gücləndirməklə yanaşı, yeni bazarlara çıxmaqdır. Artıq Azərbaycan bir neçə Körfəz ölkəsinə öz kənd təsərrüfatı və emal məhsullarını ixrac etməyə başlamışdır. Çünki Körfəz ölkələrinin bazarı böyük və məsafə baxımından yaxındır.

Müşahidə və tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında fərdi sahibkarlar və kiçik və orta sahibkarlıq təmsilçilərinin əksəriyyəti idxal - ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsi ilə məşğul olmağı vacib hesab etmirlər. Onların belə düşüncülər ki, milli bazarda istehsal – satış fəaliyyəti ilə məşğul olmaqla onlar idxal - ixrac əməliyyatlarından qazanacaqları qədər mənfəət əldə edə bilərlər. Buna baxmayaraq fərdi sahibkarlıqla və kiçik və orta sahibkarlıqla məşğul olan iqtisadi subyektlərin az hissəsi qarışıq idxal-ixrac və gömrük nəzarəti əməliyyatlarını xarici

ticarət əməliyyatları ilə məşğul olmamaqlarının səbəbi kimi bəyan etmişdir. İxrac - idxal prosedurlarının qarışıqlığının xarici ticarətlə məşğul olan sahibkarların xərclərini çoxaldanbaşıca amil olduğunu nəzərə alsaq, bunu bir çox sahibkarların xarici ticarətdə iştirak etməyi məqsədamüvafiq hesab etməmələrinin başlıca səbəbi kimi qeyd eləməkmükündür. Bu hal xarici ticarət bazarının bəzi iştirakçılarının əlində toplanmasına dəlalət edir ki, bunun da səbəbi böyük firmaların daha çeşidli məhsullara sahib olduqlarına görə xarici ticarətlə bağlı xərclərini əvəzləndirə bilmələridir. Bu, eləcə dətəkcə məhdud sayda ixracatçıların xarici ticarətin uğurlu aparılması üçün vacib olan inzibati prosedurlar barəsində lazımi qədər informasiyanın və zəruri nüfuzlu əlaqələrinin olmasını göstərir.

Özəl sektorun ixrac potensialının artırılması üçün böyük potensiala malik sahələrdən biri də emal sənayesində mövcud olan sahibkarlıq subyektləridir. Bu o deməkdir ki, Azərbaycanda iqtisadi inkişafın əldə edilməsində diversifikasiya siyasətindən istifadə edilir. İxracın effektiv şəkildə diversifikasiya edilməsi onun davamlı inkişafının təmin edilməsi və dayanıqlılığının artırılması ilə yanaşı rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə müsbət təsir edə bilər.

İxrac bir istiqamətli olmamalıdır. Çünki ölkənin strateji inkişafı əsasən ixracın vəziyyətindən, müasir dünya təcrübəsinə əsasən dəqiqləşdirmə həyata keçirsək qeyd edə bilərik ki, özəl sektorun ixracda payından asılıdır. Lakin ixracın diversifikasiyası siyasətini məhdudlaşdırmaqla bağlı riskləri aydın şəkildə əks etdirən digər nümunələr mövcuddur. Hazırda neft ixrac edən ölkələr üçün başlıca problem İsveç, Finlandiya, Danimarka və Almaniya kimi neft idxalçılarının neftdən asılılığını azaltmaq üçün mütəmadi olaraq alternativ enerji mənbələrinin işlədilməsidir və nəticədə tələbat da azalır. Qlobal tənəzzül nəticəsində bir ısrar qabaqcıl ölkələrdən idxal azalır. Hazırda karbohidrogen istehlakının yeganə “qalası” Çindir. O, hal - hazırda böyümə sürətini idarə etməyə və xammalın əsas istehlakçı kimi mövqeyini qorumağa çalışır. Müxtəlif iqtisadi proqramlar vasitəsilə, bir çox Avropa ölkəsi bərpa olunan enerji mənbələrində fəaliyyət göstərən texnologiyaların inkişafına yaşıl işıq yaradıb. Beləliklə, zaman keçdikcə neft ixrac edən ölkələr artan texnoloji inkişaf və ətraf

mühit proqramlarının inkişafı nəticəsində iqtisadi inkişafın əsas mənbəyindən kənar qalırlar. Ona görə də hal – hazırda neft qiymətlərinin qalxmasından istifadə etməklə istehsal infrastrukturunu təkmilləşdirmək olar. Bundan əlavə bərpa olunan enerji mənbələrindən və resurslarından istifadə çox aktualdır. Özəl sektor müəssisələri ekoloji təmiz istehsal fəaliyyəti təşkil etməklə həm ətraf mühitə müsbət təsir etmək, həm də ailə yükünə şərik çıxmaq məqsədi daşıyır.

FƏSİL III. XARİCİ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİN İNKİŞAFI PROBLEMLƏRİ VƏ SAHİBKARLIĞIN BU PROSESƏ DAHA AKTİV CƏLB OLUNMASI PERSPEKTİVLƏRİ

3.1 Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində sahibkarlıq subyektlərinin qarşılaşdıqları problemlər

Azərbaycan respublikasının digər dövlətlərlə xarici iqtisadi münasibətlərinin inkişafı və yüksək səmərəliliyə malik bazar əlaqələrinin formalaşdırılması, xüsusən qlobal iqtisadi münasibətlərin dərinləşməsi prosesində vacib əhəmiyyətə malikdir. Bu da öz növbəsində rentabelli fəaliyyət göstərməyi, eləcə də qazanılan nəticələrin düzgün dəyərləndirilməsinin və effektivliyinin artırılmasının vacibliyini vurğulayır. Bazar iqtisadi münasibətlərinin mühitində rəqabətə davamlı iqtisadiyyatda xarici iqtisadi əlaqələrin faktorlarının müəyyən edilməsi və bu prosesin dəyərləndirilməsi vacib əhəmiyyət daşıyır. Bu addım müvafiq sahədə çatışmazlıqların və problemlərin müəyyənləşdirilməsi və onlara qarşı adekvat həll variantlarının təqdim edilməsində özünü göstərir.

Sahibkarlığın inkişafı üçün müəyyən şərtlər lazımdır. Bunlara dövlət iqtisadi və sosial siyasətinin sabitliyi, imtiyazlı vergi tədbirləri, sahibkarlığı dəstəkləmək üçün inkişaf etmiş infrastruktur, intellektual mülkiyyətin qorunması üçün effektiv sistemin mövcudluğu və sahibkarların biznes fəaliyyətinin artırılması üçün çevik bazar mexanizmlərinin formalaşdırılması daxildir. Sahibkarlar xarici bazarlara sərbəst şəkildə girə bilmək imkanına olmalıdırlar. Sahibkarlar üçün əlçatan bir kredit sistemi yaratmaq, zəruri istehsal vasitələrini, xammal və komponentləri satın almaq imkanı yaratmaq lazımdır.

Xarici ticarət sferasında aparılan islahatlara baxmayaraq, daha çox sahibkarlıq subyektlərinin xarici ticarət əlaqələrində iştirak etməsinin stimullaşdırılması

məqsədlə ixrac və idxal qaydalarının daha da təkmilləşdirilməsinə ehtiyac hiss edilir. Tədqiqatların nəticələri göstərir ki, qarışıq və çox vaxt aparıcı idxal - ixrac əməliyyatları sahibkarlıq subyektləri üçün problemlər yaradır. Belə ki, istənilən bir idxal – ixracla bağlı fəaliyyəti həyata keçirmək məqsədlə sahibkarlıq subyektləri çoxsaylı sənədlərin yığılmasından və çoxsaylı dövlət orqanları ilə əlaqə saxlamaqdan ibarət olan mürəkkəb prosedən keçmək məcburiyyətində qalırdılar. Bundan əlavə nəzarət qurumlarında inzibati çatışmazlıqlar mövcud olmuşdur ki, bunlar da sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin idxal - ixrac əməliyyatlarında qarşılaşdıqları problemləri daha da çətinləşdirir.

Sahibkarlığın inkişafı yüksək artıma malik sənaye istehsalında iqtisadi uğur əldə etmək üçün əhəmiyyətli rol oynayır. Sahibkarlığın inkişafı və ölkə iqtisadiyyatına müsbət təsirləri onun ixrac potensialının reallaşdırılması ilə əlaqədardır. Belə ki, ixrac nəticəsində ölkəyə daxil olan valyuta ölkənin qızıl valyuta ehtiyatının artmasına səbəb olmaqla yanaşı müəyyən mənada milli valyutanın məzənnəsinin də güclənməsinə təsir edir. Bu baxımdan dövlətin əsas məqsədlərindən biri sahibkarlığın xarici iqtisadi fəaliyyət əlaqələrinin dərinləşdirilməsi məsələlərinə önəm verməsi məqsəduyğundur. Dövlət müxtəlif yollar və vasitələrlə sahibkarlıq subyektlərinin xarici ticarət əlaqələrinin dərinləşdirilməsini stimullaşdırmalıdır.

Lakin qlobal iqtisadiyyat heç də hər zaman milli istehsal subyektlərinin xarici bazarlara daxil olmasını, onlar tərəfindən məhsullar təqdim edilməsini mümkün etmir. Bu addım müəyyən hallarda ciddi rəqabət, o cümlədən digər maneələrlə qarşılanır. Sahibkarlıq subyektlərinin xarici ticarət əlaqələrini həyata keçirməsi ölkə iqtisadiyyatı üçün önəmli olduğu qədər də təsərrüfat subyektinin innovativ inkişafında bir o qədər vacibdir. Belə ki, xarici bazara məhsul ixrac edən sahibkarlıq subyektini istər istəməz xarici ticarət vasitələri, istehsal amilləri, iş etikasını və fəaliyyətin innovativ strategiyaları ilə tanış olur. Nəticədə bu hal səmərəli idarəetmə sistemində malik təsərrüfat subyektlərində rentabelli fəaliyyətlə nəticələnir [26, s 92].

Azərbaycanda qeyd etdiyimiz kimi, neft sənayesinin lider mövqeyə malik olduğu iqtisadiyyatda sahibkarlıq subyektlərinin ixrac əməliyyatların ön planda

olması inandırıcı deyil. Ona görə də sahibkarlıq subyektlərinin xarici ticarət əlaqələrini və bu əlaqələrin yaradılması zamanı yaranan problemlərin də aktualıq təşkil etməsi gözləniləndir.

Bildiyimiz kimi, təsərrüfat subyektlərinin xarici bazar daxil olması ilk növbədə müvafiq təsərrüfat subyektinin rəqabətqabiliyyətli istehsal fəaliyyəti təşkil etməsindən asılıdır. Müəssisənin rəqabət qabiliyyəti bazarda təmsil olunan oxşar təsərrüfat subyektlərinə münasibətdə xüsusi tələbatın real və ya potensial razılıq dərəcəsi ilə xarakterizə olunan vəziyyətidir. Philip Kotler deyir ki, rəqabət qabiliyyəti bazarda oxşar subyektlərlə müqayisədə təsərrüfat subyektinin rəqabətə qarşı durma qabiliyyətini müəyyənləşdirir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatı və milli bazarı ancaq digər ölkələrlə qarşılıqlı əməkdaşlıq və rəqabət nəticəsində formalaşır və inkişaf edir. Bu zaman meydana çıxan əsas problem dövlətin iqtisadi siyasətində beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın hər hansı formasına üstünlük verməsi məsələsidir [27].

Bundan əlavə milli sahibkarlıq subyektləri xarici bazarlara daxil olarkən keyfiyyət problemləri ilə üzləşirlər. Bildiyimiz kimi, yüksək standartlara malik istehsal fəaliyyəti təşkil etmək böyük vəsait tələb edir. Lakin son illərdə bir ısrar Azərbaycan şirkətləri, sahibkarlıq subyektləri xarici bazarlara emal sənayesi məhsulları çıxarmaq və orada reallaşdırmaq imkanı əldə ediblər. Lakin xarici bazarların öyrənilməsi xərcləri həddən artıq çox olduğundan bununla bağlı müəyyən çatışmazlıqlar qalmaqdadır. Lakin bütün çatışmazlıqların aradan qaldırılması istiqamətində həyata keçirilən dövlət siyasəti, xüsusən Milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsinin qəbul edilməsi intensiv inkişafa nail olmağa əsas verir. AR-da orta və kiçik sahibkarlıq səviyyəsində tədarük mallarının istehsal edilməsinə dair Strateji Yol Xəritəsi Azərbaycanda orta və kiçik sahibkarlığın inkişafı iqtisadiyyatın diversifikasiyası, məşğulluğun təmin olunması, rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi, istehlak mallarına tələbin yerli resurslarla ödənilməsi və iqtisadi inkişafın təmin olunması kontekstdən xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsini özündə əks etdirir. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin ÜDM

və məşğulluqda ki xüsusi çəkisinə nəzər saldıqda belə qənaətə gəlmək olur ki, Azərbaycan da davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin əsas hərəkətverici amilə çevrilməsi mümkündür və bu yaxın perspektivdə reallaşdırılacaq [16].

Ümumiyyətlə Azərbaycan Respublikasının müasir iqtisadi vəziyyəti milli iqtisadi maraqların qorunmasını, daha etibarlı iqtisadi təhlükəsizliyin və iqtisadi potensialın gücləndirilməsini təmin edir. Sağlam milli iqtisadiyyatın formalaşması üçün zəruri və əsas şərt dövlətin müstəqilliyi, onun siyasi və iqtisadi suverenliyi. Sağlam milli iqtisadiyyatın yaradılması və inkişafı üçün hər bir dövlət müəyyən bir tənzimləmə mexanizminə malik olmalıdır ki, bu da ardıcıl həyata keçirilməlidir. Bu baxımdan xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı tendensiyası göstərir ki, beynəlxalq əmtəə mübadiləsinin artırmaq üçün sahibkarlıq subyektlərinin üzərinə düşən vəzifələrin azaldılması tələb edilir və bəzi hallarda bu vəzifələrdən tamamilə imtina olunur. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının dayanıqlılığın xarici iqtisadi əlaqələr sistemindən asılı olduğu məlumdur. Bu hal özünü Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin istehsalının nəticələrinin neft gəlirlərinin azalması nəticəsində aşağı düşməsində göstərdi. Ona görə də sərbəst bölmə kimi qeyri neft sektoru müəssisələri ixraca əsaslanaraq inkişaf etməlidirlər.

Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin xarici ticarət sahəsində əldə etdikləri uğurlar heç də asan olmur. Belə ki, beynəlxalq ticarətin intensiv inkişaf etməsi ilə əlaqədar olaraq sahibkarlıq subyektləri dəyişikliklərə çevik reaksiya vermək iqtidarında olurlar. Tədqiqatlar göstərir ki, istehsal avadanlıqların mütəmadi olaraq yenilənməsi daha böyük maliyyə ehtiyatlarına malik sahibkarlıq subyektlərinə rəqabətli şəraitdə daha çox mənfəət əldə etməyə imkan yaradır və digərlərini bazardan sıxışdıraraq çıxarır. Deməli innovativ istehsal üsullarını tətbiq etmək üçün maliyyə resurslarının az olması xarici ticarətə qoşulmağın və yüksək standartlara uyğun məhsul istehsal etməyin qarşısını alan problemlərdən biridir. Digər bir amil isə Azərbaycanın qeyri – neft məhsulları istehsal edən kiçik və orta sahibkarlıq

subyektlərinin əsas bazarının Rusiya olmasıdır. Təbii ki, Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına nəzər yetirdikdə ixracda ilk yeri İtaliyanın tutduğunu görürük. Lakin məsələnin xırdalığına varanda görmək olur ki, Azərbaycanın sahibkarlıq subyektləri məhsullarını əsasən Rusiya bazarına ixrac edir. Əlbəttə ki, Rusiya kimi bazarın olması yaxşıdır. Buna baxmayaraq mütəmadi olaraq Rusiya tərəfindən qərəzli şəkildə Azərbaycan məhsullarının ixracına süni maneələrin yaradılması milli sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyəti üçün müəyyən problemlər yaradır. Bu adətən mövsümi məhsulların istehsalı ilə məşğul olan sahibkarlar üçün xarakterikdir.

Ümumiyyətlə sahibkarlıq subyektlərinin ixrac qabiliyyətinin artırılması həm də resurs təminatı baxımından əhəmiyyətlidir. Azərbaycan ərazisi resurslar, xammallarla zənginliyi ilə seçilir. Bu da milli sahibkarlıq subyektlərinə məhsulların hazırlanması üçün müəyyən üstünlük qazandırır. Lakin mövcud resurslarla istifadə edilən resursların arasında əhəmiyyətli fərq var. Demək istədiyimiz odur ki, resursların əl çatanlığı məsələsi problemlərin ən vaciblərindəndir. Belə ki, Azərbaycan ərazisinin 20 %-dən çox hissəsinin işğal altında olması sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinə də digər sahələrə olduğu kimi mənfi təsir göstərir.

Yuxarıda sadalananlardan əlavə çatışmazlıqlar da mövcuddur. Belə ki, Azərbaycanda 90-dan çox biznes assosiasiyası yaradılmışdır. Lakin hüquqi cəhətdən qeyri - hökumət təşkilatları kimi fəaliyyət göstərən biznes assosiasiyalarının da fəaliyyəti kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin və ümumiyyətlə, sahibkarlığın inkişafına lazımi səviyyədə xeyir vermir [16, s 34]. Müvafiq sahədə assosiasiyaların maliyyə baxımından dayanıqlılığı, qeyri hökumət təşkilatı olaraq qeydiyyatdan keçməsi, əksəriyyətinin öz üzvlərinin maraqlarının müdafiəsi və dövlət, qeyri dövlət təsərrüfat subyektləri tərəfdaşlığı baxımından gözlənilən rolu həyata keçirə bilməməsi, sahibkarların assosiasiyalara inam səviyyəsinin aşağı olması kimi problemlər yaradır. Buna görə də dövlət bu məsələnin həllində aparıcı rol oynamaqla müvafiq qurumları vasitəsilə sahibkarlarlı mütərəqqi şəkildə yönləndirməlidir.

Dövlət və özəl təsərrüfat subyektlərinin əməkdaşlığında dövlətin əsas məqsədi iqtisadi fəaliyyətinin faktiki vəziyyəti haqqında dəqiq məlumat əldə etməkdirsə, qeyri dövlət sektorunun məqsədi dövlətin diqqətini daha çox mövcud problemlərə istiqamətləndirməklə, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi yolu ilə sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılmasına cəhd etməkdir.

Bununla belə, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə ehtiyatları əldə etməsində müəyyən çətinliklər mövcuddur və özünəməxsus maliyyə mənbələrinin məhdudluğu kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin xarici maliyyə bazarlarından asılılığını çoxaldır. Buna baxmayaraq xarici maliyyə bazarlarından da maliyyə resurslarının cəlb edilməsi bir sıra səbəblərdən yerli kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün asan olmur. İnformasiyaların az olması, texniki problemlərin mövcudluğu, xarici resursların əldə edilməsinin bahalılığı kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin daha çox daxili imkanlara üstünlük vermələri ilə nəticələnir.

Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsində vurğulan ki, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin beynəlxalq ticarət əməliyyatlarını həyata keçirməsi zamanı qarşılaşdıqları ən mühüm problemlər müəyyən ediləcək, bu problemlərin həlli istiqamətində atılmalı olan addımlarla bağlı hesabatlar hazırlanacaq və bu məqsədlə, sözügedən sahədə müvəffəqiyyət qazanmış ölkələrin təcrübəsindən, eləcə də AZPROMO-nun məlumat bazasından istifadə ediləcəkdir [35].

Sahibkarlıq subyektlərinin ixrac fəaliyyətində yaranan problemlərə aradan qaldırmaq məqsədilə əsasən Qeyri-neft sektorunun inkişaf strategiyasının hazırlanması, bununla yanaşı, bu problemin əsaslarının tədqiq olunması, sahənin inkişaf meyillərinin onun zəif və üstün cəhətlərinin araşdırılması, habelə sahibkarlıq subyektlərinin ixrac əməliyyatları zamanı qarşılaşdığı problemlərin ortaya çıxarılması zərurəti ilə şərtləndirilir.

3.2 Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin xarici iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsi baxımından əhəmiyyəti

Azərbaycan xarici ticarət sahəsində dövlət siyasəti ümumilikdə ölkənin iqtisadi siyasətinin mühüm elementidir. Müasir dövrdə heç bir ölkənin iqtisadiyyatını xarici ticarət olmadantəsəvvür etmk olmaz. Xarici ticarət əlaqələri sferası əsasənidxalvə ixrac əməliyyatlarından təşkil edilməklə bərabər, həminin innovativ metodların, müasir texnika və texnologiyaların ölkəyə idxalı ilə əlaqədar olan fəaliyyət sahəsidir. Hal – hazırda dünya ölkələri arasında mövcud olan rəqabət çoxsaylı sahələrdə, o cümlədən müxtəlif sferalar üzrə bazarlarda xarici iqtisadi və ticarət siyasəti vasitəsilə aparılır.

Bildiyimiz kimi Azərbaycan iqtisadiyyatının neft və qaz sektorunun zaman keçdikcə daha çox Avropa bazarlarına istiqamətlənməsi, xarici ticarət siyasətini bu istiqamətdə həyata keçirməsi və bununla əlaqədar olan diplomatik münasibətlərin intensiv inkişaf etdirilməsi, eləcə də ölkənin iqtisadi baxımdan rəqabətcəqabiliyyətliliyinin artırılmasında bundan istifadə olunması xarici ticarət siyasətində ən vacib yerlərdən birini tutur. Lakin qeyd etdiyimiz kimi neft və qaz sektoru xarici ticarətin aparıcı sahəsi olsa da ölkədə qeyri -neft iqtisadi sahələrinininkişafına nail olunması, ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlılığının təmin olunmasında qeyri-neft sənayesininintəmsil olunmasının zaman keçdikcə çoxalması ənənəvi hesab edilən xarici ticarət siyasətindən əlavə olaraq, eyni zamanda yeni fəaliyyət istiqamətlərinə əsaslanan müasir xarisi ticarət siyasətinin həyata keçirilməsini labüd edir. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycandareallaşdırılan iqtisadi siyasətin və islahatların davamlı olmasını təmin etmək məqsədilə iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinin hərtərəfli təhlilini həyata keçirmək, eləcə də müasir tələblərə cavab verən, rəqabət amillərini özündə əks etdirən iqtisadi inkişaf strategiyasının tərtib edilməsi, formalaşdırılması və tətbiqi məqsədilə Azərbaycan

Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı ilə “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri” imzalanmışdır. Bundan əlavə strateji yol xəritəsinin tələblərindən irəli gələrək müxtəlif fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsini yerinə yetirmək məqsədilə işçi qrupları formalaşdırılmışdır.

Burada əsas diqqət çəkən məqamlardan biri milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın on bir əsas istiqaməti ilə bağlı strateji ol xəritələrinin layihələrinin hazırlanmasında səmərəli əməkdaşlıq şəraiti yaradılmaqla yerli və xarici ölkələrin iqtisadçı ekspertlərinin, həmçinin bu sahədə təcrübəli mütəxəssislərinin, konsaltinq şirkətlərinin, elmi tədqiqat müəssisələrinin, eləcə də ölkəmizdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq şirkətlərin iştirakı təmin edilmişdir. Strateji yol xəritələri çoxaspektli olmaqla yanaşı xarici iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsini də özündə əks etdirir. Xüsusilə sahibkarlıq subyektlərinin idxal – ixrac əməliyyatlarında səmərəliliyin təmin edilməsi, milli istehsal subyektlərinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və onların ixrac potensialının tam reallaşdırılması üzrə tədbirləri əhatə edir. Ümumilikdə sözü gedən xəritələr 2016-2020-ci illər üçün iqtisadi inkişaf strategiyasını və tədbirlər planını, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxışı və 2025-ci ildən sonrakı dövrə hədəf baxışı özündə ehtiva edir [31].

Qeyd etmək lazımdır ki, strateji yol xəritəsinin xarici iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsi baxımından əhəmiyyəti onların məzmununda ifadə edilmişdir. Xüsusilə “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının məhsullarının emal edilməsinə və istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”, “Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” və “Azərbaycan Respublikasında orta və kiçik sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsal edilməsinə dair Strateji Yol Xəritəsi” ixrac fəaliyyəti ilə əlaqədar məsələlərin həll edilməsi ilə əlaqədar tədbirlərdən təşkil edilmişdir.

“Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin məzmununa diqqət yetirdikdə görmək olur ki, ixracın dəstəklənməsi məqsədikə ayrı-ayrı sektorlar üzrə ixrac

assosiasiyalarının yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Hal – hazırda bu iş müəyyən həcmdə yerinə yetirilməkdədir. Bundan əlavə Azərbaycanda əhalinin məşğulluğunu təmin etmək, qeyri – neft sektoru məhsullarının ixrac qabiliyyətinin yüksəldilməsi, iqtisadi subyektlər üçün fəaliyyət mühitinin inkişaf etdirilməsi kimi strateji məsələlərdə sahibkarlıq subyektlərinin rolunun yüksəldilməsinə, cəmiyyətdə sahibkarlığa dəstək əhvali-ruhiyyəsinin artırılmasına təkan vermək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 21 aprel tarixli 1988 nömrəli Sərəncamı ilə aprel ayının 25-i Azərbaycanda “Sahibkarlar Günü” kimi təsis edilmişdir. Bununla yanaşı, sahibkarlıq fəaliyyəti sferasında aparılan yoxlamaların 2 il müddətində saxlanılması, sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olan şəxslər üçün lisenziya və icazələrin sayının və ödənilən rüsumların məbləğlərinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması, icazələrin verilməsi qaydalarının asanlaşdırılması, eləcə də müvafiq sferada elektron portalın formalaşdırılması üzrə fəaliyyətin davam etdirilməsi, sahibkar şəxslərin hüquqlarının qorunması ilə əlaqədar Apellyasiya Şuralarının yaradılması həyata keçirilmişdir. Bundan əlavə ölkədən tranzit yüklərin aparılmasında “bir pəncərə” prinsipi həyata keçirilmiş, ölkədə investisiyaların təşviq edilməsinin yüksəldilməsi üçün 7 il ərzində vergi və gömrük güzəştlərinin təqdim edilmiş, idxal - ixrac fəaliyyəti zamanı gömrük prosedurlarının asanlaşdırılması üçün onlayn gömrük xidmətlərinin daha da genişləndirilmiş, tələb olunan sənədlərin və prosedurların sayının minimuma endirilməsi, malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün “Yaşıl dəhliz” və beynəlxalq təcrübədə mövcud olan digər buraxılış sistemləri yaradılmışdır. Həmçinin dövlət satınalmalarında təkmilləşdirmələr aparılmış, dövlət qurumlarında sahibkarların müraciətlərinin birbaşa cavablandırılmasını aparın, informasiya vermə və konsaltinq xidmətləri göstərən mərkəzləri yaradılış və digər əhəmiyyətli işlər reallaşdırılmışdır.

“Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi” ndə sahibkarlıq subyektlərinə aid, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlıq siyasətinə dair vahid yanaşmanın, innovasiyaların, beynəlxalq standartların daha geniş formada tətbiq edilməsi, ixrac bazarlarının tədqiq

edilməsində dövlət dəstəyinin yüksəldilməsi, maliyyə, məsləhət və digər stimullar mexanizmlərinin daha da genişləndirilməsi, dövlətin stimullar alətləri üçün yoxlama və dəyərləndirmə mexanizmlərinin formalaşdırılması məqsədilə prioritetlər müəyyənləşdirilməsi və Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafının ciddi şəkildə dəstəklənməli olduğu vurğulanmışdır. Bundan əlavə qeyd edilir ki, innovasiya və beynəlmilləşdirməyə dəstək fəaliyyəti reallaşdırılmasının olmasına baxmayaraq, müvafiq sferada fəaliyyət daha da intensivləşdirilməli, mütərəqqi strategiya və ya koordinasiya mexanizmləri təşkil edilməlidir. Hal - hazırda innovasiya ilə əlaqədar dövlət siyasəti telekommunikasiya və informasiya texnologiyaları sahəsinə yönəldilmiş diqqət daha da genişlənməkdədir. Ümumiyyətlə, xarici iqtisadi əlaqələrin dərinləşməsinə yönəldilmiş stimullaşdırma tədbirləri və ixrac məqsədilə maliyyə xidmətlərinin həyata keçirilməsi qlobal dəyər zəncirindən kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin daha çox fayda əldə etmək imkanının formalaşdırılması məqsədilə daha da genişləndirilməsi məsələləri müvafiq strateji yol xəritəsində öz əksini tapmışdır.

Ümumiyyətlə, ixrac fəaliyyətinin dəstəklənməsi və ixrac imkanlarının reallaşdırılması məqsədilə 2020-ci ilə qədər olan dövrdə Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin inkişafı istiqamətində normativ-hüquqi baza, qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsi həyata keçiriləcək, institusional islahatların davam etdirilməsi və rəqabətli fəaliyyət mühitinin gücləndirilməsi, eləcə də bu sahədə fəaliyyət üçün vacib olan intellektual, həmçinin texniki ehtiyatların, icazə sənədlərinin əldə edilməsi sisteminin kifayət qədər sadələşdirilməsi ilə əlaqədar tədbirlər həyata keçiriləcəkdir. Nəzərdə tutulmuş tədbirlərin uğurlu şəkildə yerinə yetirilməsi nəticəsində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin ümumi daxili məhsulda və əhalinin məşğulluqla təmin edilməsində payının müvafiq olaraq 15 və 20 faizə, ölkənin qeyri – neft məhsullarının ixracındakı payının isə 10 faizə çatdırılması əsas məqsəd kimi müəyyənləşdirilir. Azərbaycanda 2025-ci ilə kimi olan dövr üzrə uzun zamanlı baxışın reallaşdırılması nəticəsində KOS-un məşğulluqda və ÜDM-də payının uyğun olaraq 35 və 40 %-ə, ölkənin qeyri-neft ixracatında payının isə 25 %-ə çatdırılması nəzərdə saxlanılır[16]. 2025 - ci il tarixindən sonrakı

perspektiv dövrdə xüsusi sahələr üzrə daxili tələbat ödənildikdən sonra güclü milli sahibkarlıq subyektləri və çoxsaylı kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri öz ticarət şəbəkəsini beynəlxalq bazarlarla, xüsusilə də regional bazarlarla əlaqələndirərək, ölkənin qeyri-neft sektoru məhsullarının ixracının önəmli dərəcədə yüksəlməsinə müsbət təsir göstərəcəkdir. Azərbaycanda, əsasən də xarici ticarət əlaqələrində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin payının 40 faizə qaldırılması nəzərdə tutulur. Bununla bərabər, 2025 - ci il tarixindən sonrakı dövrdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin ümumi daxili məhsulda və əhalinin məşğulluğunda payının müvafiq qaydada 60 faiz və 70 faizə çatdırılması məqsəd kimi müəyyənləşdirilmişdir. Qarşıya qoyulan hədəflərə nail olunması növbəti onillik dövr ərzində Azərbaycan Respublikasında biznes fəaliyyəti üçün daha münbit şəraitin formalaşdırılması, kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etməsinə yönəlmiş müxtəlif proqram və tədbirlərin reallaşdırılması, aidiyyəti dövlət orqanlarının iştirakları və cəhdləri, xüsusilə də əhəmiyyətli proseslərin asanlaşdırılması, hesabatlılığın və şəffaflığının təmin edilməsi nəticəsində mümkün olacaqdır.

2017 – ci ildə istehsalın səmərəli təşkili, sahibkarlıq subyektlərinə göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və onlara dəstək tədbirlərinin effektivliyinin yüksəldilməsi məqsədilə “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi” ndə nəzərdə tutulan tədbirlərdən biri və belə demək olar ki, ən əhəmiyyətlisi "Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Sahibkarlığın İnkişafı Agentliyi" yaradılmışdır. Sözü gedən agentlik Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində publik hüquqi şəxs statusun malik qurum kimi fəaliyyət göstərir. "Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Sahibkarlığın İnkişafı Agentliyi" ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) inkişafını dəstəkləyən, KOS subyektlərinə bir sıra xidmətlər göstərən, dövlət orqanlarının bu sahədə xidmətlərinin əlaqələndirilməsini və tənzimlənməsini həyata keçirən publik hüquqi şəxs statusundadır [18] .

Kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində prioritet məqsədlərin reallaşdırılması nəticəsində aşağıdakı nəticələr proqnozlaşdırılır:

- Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin ümumi daxili məhsulda payının 15 faizə qədər qaldırılması;
- Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin əhalinin məşğulluğunda payının 20 faizə qədər qaldırılması;
- Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin Azərbaycanın qeyri – neftməhsulları ixracatında payının 10 faizə qədər qaldırılması;
- 2020-ci ildə real ÜDM-in 1 milyard 260 milyon manat dəyərində artması;
- 2020-ci ildə 34240 yeni iş yerlərinin yaradılması.

Hazırkı vəziyyətdə iqtisadi siyasət qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri iqtisadi fəaliyyətin ixracyönümlülüyünün təmin olunması və idxalın əvəz edilməsidir. Bunun üçün əsas məqsəd yerli istehsal subyektlərinin və onların istehsal etdikləri məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsidir. İqtisadi rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması yalnız effektiv rəqabət şəraitinin bazarlarda formalaşdırdığı rəqabət təzyiqinin köməyi ilə mümkündür. Belə ki, bazar iştirakçıları arasında rəqabətli mühit məhsuldarlığın və iqtisadi faydanın çoxalmasına, texnoloji və innovativ resursların geniş şəkildə tətbiq edilməsinə imkan yaradır. Təkcə tam rəqabətli şəraitdə iqtisadi subyektlərə və proseslərə likvidlik dəstəyi verilməklə, idxal edilən məhsulların yerli istehsal subyektləri tərəfindən əvəz edilməsinə və ixrac əməliyyatlarının təşviq edilməsinə nail olmaq olar. Ona görə ki, təkcə bu halda milli istehsal subyektləri tərəfindən istehsal edilən məhsulların və xidmətlərin rəqabətqabiliyyətliliyi təmin oluna bilər və bu ixracın əməliyyatların artması üçün əsas rolunda çıxış edə bilər.

“Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” isə özünəməxsus şəkildə ixrac əməliyyatlarının inkişaf etdirilməsi üçün əhəmiyyət daşıyır. Burada göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının coğrafi mövqeyi ticarət əməliyyatlarının həcmələrinin müntəzəm şəkildə yüksəldilməsinə imkan verir [19]. Ölkəmizin logistik aktivlərinin mütəmadi olaraq inkişaf etdirilməsi onun regional və beynəlxalq ticarət əlaqələrində rolunun yüksəlməsinə təkan verir. Belə ki, həm Şərqi-Qərbi nəqliyyat dəhlizi, həm də Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi üzərində olan mühüm coğrafi mövqeyə görə Azərbaycan həm tranzit ticarət əməliyyatlarını,

həm də idxal-ixrac əməliyyatlarını həyata keçirməklə fayda qazanmaq imkanına sahibdir. Yeni, müasir dəniz limanı və dəmir yolları ilə əlaqədar bir sıra vacib infrastruktur layihələri artıq yekunlaşdırılmışdır. Həmin layihələrdən ən mühümləri 2017 – ci il tarixində Bakı – Tbilisi – Qars dəmir yolu xəttinin [34] və 2018 –ci ildə Bakı şəhərinin Qaradağ rayonunun Ələt qəsəbəsində yerləşən Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı Kompleksinin istifadəyə verilməsi hesab edilə bilər. Belə infrastrukturu və üstünlükləri nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının daxilində intermodal və multimodal logistika infrastrukturunun formalaşdırılması yolu ilə ticarətin həcmünün yüksəldilməsi, tranzit ticarət əməliyyatlarından daha çox faydanın qazanılması və logistika sferasında qeyri-dövlət sektorunun iştirak etməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə bir çox təşəbbüslərin reallaşdırılması nəzərdə tutulur.

Ümumiyyətlə yüksək dəyərə malik olan ixrac məhsullarının daşınması məqsədilə digər vasitələrlə yanaşı hava yolu nəqliyyatı ilə yükdaşıma xidmətlərinin daha da genişləndirilməsinə şərait yaratmaq üçün Bakıda hava limanının yükqəbuletmə imkanlarının genişləndirilməsinə və ya yeni yük hava terminallarının tikilməsi ehtiyac var. Azərbaycanda nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar belə fəaliyyətlər qeyri – dövlət sektoru və kənar investisiyalar üçün böyük imkanlar təqdim edir və burada dövlət sektorunun stimullaşdırıcı rol oynaması daha məqsəduyğun hesab edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında logistika sferasında qeyri – dövlət sektorunun iştirak etməsi səviyyəsinin artırılması əsas hədəflərdən biri kimi müəyyən olunmuşdur. Əsas infrastrukturu dövlətin mülkiyyətində qorumaqla, idarəetmədə qeyri – dövlət sektorunun iştirak payının artırılması, bununla da Azərbaycan iqtisadiyyatında logistika sferasının effektivliyinin və əlavə dəyərinin yüksəldilməsi, təchizat zəncirində həyata keçirilən əməliyyatların təkmilləşdirilməsi aparılmalıdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatın mühüm ixrac potensialına malik olan kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyət göstərdiyi sahələrdən biri də kənd təsərrüfatıdır. Bununla bağlı olaraq “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının

istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi” ölkə prezidenti tərəfindən imzalanmışdır. Burada kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracıya yönümlü emalı sahəsində fəaliyyət göstərən istehsalçıların əksəriyyəti kiçik sahibkarlıq subyektləri kateqoriyasına daxil olmasına baxmayaraq, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bazar gücünün daha böyük olması vurğulanır. Bu faktın özü Azərbaycanın müvafiq sahələrdə istehsal və ixrac potensialının gücləndirilməsi aspektindən vacib olsa da, bazarda rəqabət amilinin yüksəldilməsi, əsas hissəsi kiçik sahibkarlıq subyektlərindən ibarət olan kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının bazara çıxması və ərzaq təhlükəsizliyinin davamlılığı, eləcə də dayanıqlılığı baxımından müəyyən potensialın olmasını ifadə edir. Buna görə də, xüsusilə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları və onların birlikləri tərəfindən kiçik və ortahəcmli emal müəssisələri şəbəkəsinin yaradılması ilə bağlı müvafiq stimullaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi aktualdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, strateji yol xəritələrinin ixrac potensialının reallaşdırılması baxımından əvvəllər qəbul edilən dövlət proqramlarından əsas fərqləndirici cəhəti ondan ibarətdir ki, müvafiq xəritələrdə aidiyyəti üzrə iqtisadi fəaliyyətlər qruplaşdırılmış və hər bir iqtisadi fəaliyyətin nəticələrinin ölçmək məqsədilə konkret indikatorlar müəyyənləşdirilmişdir. Belə indikatorların müəyyən edilməsi bir tərəfdən bu istiqamətdəki fəaliyyətlərinə yetirilməsində effektivliyin müəyyənləşdirilməsinə şərait yaradacaq, o biri tərəfdənsə dövlət orqanlarının hesabatlılığını və şəffaflığını artıracaq. Bununla bərabər, iqtisadi fəaliyyətlərin müxtəlif illərə görə qruplaşdırılması, aidiyyəti dövlət orqanlarının, həmçinin də hər bir fəaliyyət məqsədilə tələb olunan maliyyə resurslarının miqdarının xüsusi olaraq vurğulanması, müvafiq strateji xəritələrin beynəlxalq standartlara uyğun hazırlanmasına, eləcə də həmin xəritələrdə göstərilən fəaliyyətlərin effektiv şəkildə icra olunmasına şərait yaradacaqdır.

Yuxarıda haqqında danışılan yol xəritələri ixracı dəstəkləməklə, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin stimullaşdırılması yolu ilə ölkədə inkişafa nail olunması və iqtisadi problemlərin effektlərinin minimuma endirilməsi ilə

əlaqədar fəaliyyət strategiyaları formalaşdırır. Bu aspektdə, müvafiq sənədlər imkan yaradır ki, Azərbaycanda reallaşdırılacaq iqtisadi islahatlar yalnız bu strateji xəritələrə uyğun olaraq reallaşdırılsın. İxracın dəstəklənməsi və ixrac potensialının reallaşdırılması məqsədilə islahatların reallaşdırılması 2020-ci ilə qədər ayrıca qruplaşdırılmışdır. İxracla bağlı olaraq xəritələrin əhəmiyyətli cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, qeyd edilən müddətlər üzrə nəzərdə saxlanılan tədbirlər arasında ardıcılıq və davamlılıq gözlənilir. Bu özlüyündə 2020-ci ilə qədər reallaşdırılan islahatlar və tədbirlər növbəti 5 il ərzində həyata keçiriləcək fəaliyyətlər üçün əsas kimi çıxış edəcək. Eyni zamanda, iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etmək və ixracın vəziyyətinin yaxşılaşdırılması mütəmadi olaraq davam etdiriləcəkdir.

3.3 Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafı perspektivləri

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikası xarici ticarət əlaqələrini əsasən idxal və ixrac əməliyyatları, investisiyaların qoyulması, elmi və texniki sahədə əməkdaşlıqların qurulması, xarici ölkələrdə həm özünəməxsus, həm də müştərək təsərrüfat subyektlərinin yaradılması, işçi qüvvəsinin miqrasiyası, istehsal prosesində beynəlxalq kooperasiya, valyuta və maliyyə sferasında əlaqələrin təkmilləşdirilməsi, turizm sektorunda münasibətlərin intensivləşdirilməsi və sərbəst iqtisadi zonaların yaradılması və sadalanan sahələrdə dövlət orqanları vasitəsilə tənzimləmələr həyata keçirməklə reallaşdırır. Sadalanan hər biri xarici ticarət münasibətləri istiqamətində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin yaradılması, fəaliyyətinin səmərəli təşkili və onların perspektiv imkanların istifadə məqsədilə real, eləcə də gələcək potensiallarının həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Son vaxtlarda başlayan meyl – ixracın və idxalın strukturu, ticarət əlaqələrinin liberallaşdırılması və coğrafiyasının genişləndirilməsi, Azərbaycanın xarici ticarət

təşkilatlarında iştirak etməsi və bu təşkilatların metod və qaydalarını öz xarici ticarət siyasətinə tətbiq etməsi və s. ticarət sahəsində müsbət meyllər meydana gəlmişdir. Azərbaycan, demək olar ki, dünyanın bütün qitələri ilə iqtisadi - ticarətəlaqələrə sahibdir. Ancaq istehsal edilən məhsulların rəqabət qabiliyyətinin dünya bazarlarında yüksək olmadığına görə, respublika əsas etibarilə xammal ixrac edir. Son illərdə dünya ölkələri arasında qarşılıqlı İqtisadi inteqrasiya yüksəlmişdir [22, s 59]. Xammal ixracının hazır məhsullar ixracı ilə əvəz edilməsi dövlətin və mənfəətliliyi artırmağı qarşıya məqsəd qoymuş kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin əsas fəaliyyət hədəfi olmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyevin dediyi kimi biz sənaye də ehtiyatlardan səmərli istifadə etməliyik. Apardığımız araşdırmalardan aydın olur ki, ölkəmizdə bir sıra vacib məhsulların istehsal edilməsi məqsədi ilə müxtəlif sahibkarlıq subyektlərinin yaradılmasına və ya əvvəllər mövcud olanların bərpa edilməsinə ehtiyac var. Bu ilk növbədə mövcud tələbi ödəməklə ixrac yönümlü fəaliyyət təşkil etmək üçün zəruridir. Təhlillər göstərir, bir sıra sferalarda sahibkarlıq subyektlərinə dəstəyin artırılması onların ixrac potensialının artırılmasına təkan verir və aşağıda göstərilən sahələrdə müvafiq perspektivlərin reallaşdırılması üçün əsas yaradır:

- heyvandarlıq və bitkiçilik məhsulları;
- hazır halda olan ərzaq məmulatları;
- kimya sənayesi materialları;
- emal edilmiş gön dəri məhsulları;
- toxuculuq sənayesi məhsulları;
- tikinti materialları;
- az qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar;
- bəzi maşın, mexanizm və elektrotexniki avadanlıqlar və s.

Qeyd edilən ixrac potensialı sahələrdə Azərbaycanın milli sahibkarlıq subyektləri çox böyük potensiala malikdirlər. Bütün sahələrdə irəliləyişə nail olunması məqsədyönlü fəaliyyət və davamlı islahatlar nəticəsində mümkün ola bilər.

Ümumiyyətlə, istər yerli istərsə də xarici iqtisadi ekspertlər və beynəlxalq təşkilatlar ölkə iqtisadiyyatının və ayrı - ayrılıqda sahibkarlıq subyektlərinin mütərəqqi inkişafı ilə əlaqədar proqnozlar verirlər. Bu baxımdanda Azərbaycan iqtisadiyyatında zaman keçdikcə həm ümumi daxili məhsulun həcmi, həm də di inküzivlik baxımından əsaslı artım proqnozlaşdırılmasına diqqət yetirmək daha vacibdir. Belə ki, bildiyimiz kimi, Azərbaycan Dünya İqtisadi Forumunun illik “İnküziv inkişaf indeksi - 2018” hesabatında inkişaf etməkdə olan ölkələr sırasında üçüncü yerdə qərarlaşmışdır. Bu, o deməkdir ki, Azərbaycan ümumilikdə iqtisadiyyatın, o cümlədən sahibkarlıq subyektlərinin inkişafı daha bölüşdürülmüş və daha planlaşdırılmış bir formada reallaşdırılır. Azərbaycanda ümumi daxili məhsulun artması ilə əlaqədar beynəlxalq təşkilatların 2020-ci ilə qədər verdiyi proqnozların hamısında müsbət artım gözlənilir. Bu da onu demək üçün əsas verir ki, yaxın dövrlərdə Azərbaycanın həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət nəticəsində iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinin səmərəliliyinin daha da artması, daha da inküziv olması və xarici ticarət əlaqələrinin daha da genişlənməsi istiqamətində yeni üsulları müşahidə etmək mümkün olacaqdır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrində mütərəqqi addımlar atılması ilə həm iqtisadi, həm də digər maraqların qorunmasına xidmət edir. Yeni sahibkarlıq subyektləri maddi maraqların gözlənilməsilə bərabər cəmiyyətin maraqlarına xidmət etməlidir.

Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanın iqtisadi və təbii mühiti, təsərrüfat subyektlərinin məhsul istehsalının və ərazi baxımından təşkilinin xarakterik cəhətləri, vacib məhsul növlərinin istehlak edilməsi, nəqliyyat – infrastruktur sisteminin inkişaf etməsi və formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərir. Bildirmək lazımdır ki, vahid nəqliyyat sisteminin və ticarət münasibətlərinin inkişafı bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan proseslərdir. Bunu onunla izah etmək olar ki, vahid nəqliyyat şəbəkəsi yük daşımalarının həcm və keyfiyyət göstəricilərini müəyyənləşdirir. Vahid nəqliyyat şəbəkəsi geniş ölkələrarası ticarət və iqtisadi münasibətlər yaradılmasına xidmət etməklə, istehsal prosesinin ixtisaslaşması və kooperativləşməsinə təmin

edərək təbii resurslardan, bütün təbii və coğrafi, eləcə də digər resurslardan tam istifadə olunmasına imkan yaradır. Elə buna görə də Azərbaycanda xarici ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi və sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi fəaliyyətinin səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün aşağıdakı istiqamətlərdə mütəmadi olaraq intensiv fəaliyyət davam etdirilməlidir:

- ümumilikdə ölkənin və ayrı – ayrılıqda sahibkarlıq subyektlərinin ixrac potensialının düzgün dəyərləndirilməsi və onların inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;

- ölkə üzrə idxalın obyektiv tələbat həcmının tapılması;

- idxalı əvəz etmək imkanına malik sahibkarlıq subyektlərinin inkişaf imkanlarını və perspektivlərinin tədqiq edilməsi;

- sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə xarici maliyyə-kredit resurslarının Azərbaycana cəlb edilməsi;

- iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasının formalaşdırılması və reallaşdırılması imkanlarının müəyyən edilməsi;

- sahibkarlıq subyektlərinin potensialını reallaşdırmaq üçün inteqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi və təkmilləşdirilməsi və s.

Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlar biznes strukturlarının fəaliyyəti sahəsində mövcud olan çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına xidmət edir. Ölkədə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin stimullaşdırılması və intensivliyinin artırılması ümumilikdə iqtisadi artıma təsir edir. Nəinki milli dövlət qurumları eləcə də beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanda iqtisadi artım proqnozlaşdırırlar. Belə ki, BMT 2018-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatının 1,8 faiz artacağını proqnozlaşdırır. Bu barədə təşkilatın İqtisadi və sosial məsələlər departamentində hazırlanan "Dünya iqtisadiyyatının vəziyyəti və perspektivlər" adlı hesabatda qeyd edilir. Hesabata əsasən qeyd edə bilərik ki, Azərbaycanın ümumi daxili məhsulunun 2019-cu ildə 2,3 faiz artacağı gözlənilir. Vurğulanır ki, 2018 – 2019-cu illər ərzində ölkə iqtisadiyyatının yenidən qurulmasına "Şahdəniz" qaz-kondensat yatağının işlənilməsinin ikinci mərhələsi çərçivəsində qaz hasilatına başlanılması da yardım

edəcəkdir. Bundan əlavə qeyri-neft sektorunun inkişafıdırilməsi də bu artımda mühüm rol oynayacaqdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2018-ci ilə görə olan proqnozları Azərbaycan hökumətinin müvafiq sahədə olan proqnozlarını üstələyir. Azərbaycan hökuməti mütəxəssislərin rəyinə əsasən 2018-ci ildə ümumi daxili məhsulun real artımını 1,5 faiz səviyyəsində proqnozlaşdırırlar. Qeyd ediyimiz kimi "Dünya iqtisadiyyatının vəziyyəti və perspektivlər" adlı hesabatda isə bu göstərici 1.8 faiz təşkil edir [35].

İqtisadi artımın gözləniləndən çox olmasında əsas rol sahibkarlıq subyektlərinin fəal iqtisadi qərarlarından və xarici ticarət əlaqələrindən asılıdır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar Təşkilatları Milli Konfederasiyası rolu əvəz edilməzdir. Belə ki, Azərbaycanda mövcud olan biznes mühiti haqqında beynəlxalq səviyyədə investora və potensial istehlakçılara geniş informasiyaların təqdim edilməsi, ölkələrarası ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi, kiçik və orta sahibkarlığın problemlərinin öyrənilərək müvafiq qurumlara çatdırılması sahəsində ardıcıl fəaliyyət göstərilməkdədir. Bu istiqamətdə Azərbaycan Sahibkarlar Konfederasiyasının xarici dövlətlərdə olan nümayəndələrinin fəaliyyəti xüsusilə əhəmiyyət çox böyük əhəmiyyətə malikdir. İndiki vəziyyətdə 14 xarici ölkədə Azərbaycan Sahibkarlar Konfederasiyası nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərirlər. Yaxın perspektivdə Niderland, Belçika və İran İslam Respublikalarında da analoji nümayəndəliklərin açılması gözlənilir.

Ötən müddət ərzində Konfederasiya tərəfindən bir sıra beynəlxalq təşkilatlar, diplomatik nümayəndəliklər, qeyri-hökumət təşkilatları, biznes qurumların nümayəndələri ilə də işgüzar əlaqələr inkişaf etdirilmişdir. Bütün bu sadalananlar Azərbaycanda ixrac potensialının reallaşdırılmasına xidmət edən amillərdən və geniş perspektivlər yaradan göstəricilərdən hesab edilə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası prezidentinin müvafiq sərəncam və tapşırıqlarına uyğun olaraq, ölkəmizdə milli kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri tərəfindən istehsal edilən məhsulların ixracının stimullaşdırılması, həmçinin xarici bazarların təqdim edilməsi, "Made in Azerbaijan" brendinin xarici

bazarlarda təşviq edilməsi məqsədilə reallaşdırılan kompleks dövlət dəstəyi tədbirlərinin davamı kimi Azərbaycanın xarici dövlətlərdə ticarət evləri yaradılır. Belə ki, Ticarət Evinin idarə olunması məqsədilə Ukraynada və Belarusda “Azərbaycan Ticarət Evi” MMC yaradılıb və 2017-ci ildə fəaliyyətə başlayıb. Latviyada və digər Avropa Birliyi ölkələrində də belə tipli ticarət evlərinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

Xarici ölkələrə məhsul ixrac etməkdə maraqlı olan meyvə-tərəvəz, quru meyvə, meyvə şirələri, zeytundan emal olunmuş məhsullar, çay, çəltik, ipək, tekstil, alkoqollu içkilər, mineral sular, qənnadı və kosmetik məhsullar, alüminium, kabel istehsalı sferalarında istehsal – satış əaliyyəti göstərən sahibkarlıq subyektlərinin nümayəndələri ilə görüşlər təşkil edilir və həmin təsərrüfat subyektlərinin müvafiq ölkələrdəki Azərbaycan Ticarət Evində təmsil olunması barədə razılıqlar əldə edilir. Bütün bu sadalanan məhsullar üzrə ixrac imkanlarının həyata keçirilməsi ölkədə iqtisadi artımın yüksəlməsi, məşğulluq probleminin azalması, milli valyutanın məzənnəsinin güclənməsi, ixracyönümlü istehsal infrastrukturunun möhkəmlənməsi və ümumilikdə Azərbaycanın dövlət maraqlarının qorunması baxımında xüsusi rola malikdir.

“Qeyri-neft məhsullarının ixrac edilməsi ilə məşğul olan şəxslərə ixrac təşviqinin ödenilməsi Qaydası”nın, “İxrac təşviqi aidediləcək qeyri-neft məhsullarının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası üzrə Siyahısı”nın və “Məhsulların çeşidindən asılı olmaqla ixrac təşviqinin baza məbləğinə tətbiq ediləcək Əmsallar”ın Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilməsi sahibkarlıq subyektlərinə ixracla bağlı mühüm üstünlüklər qazandırır [23, 24, 25].

Ölkə daxilində qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi beynəlxalq inteqrasiyanı da şərtləndirir. Belə ki, daxildən stimül alan sahibkarlıq subyektləri xarici bazarlarda daha effektiv şəkildə inteqrasiya edə bilər. Bu baxımdan Azərbaycan sahibkarlıq subyektlərinin Ümumdünya Ticarət Təşkilatı xətti ilə xarici ticarət əlaqələrinə cəlb edilməsi ixracın həcmi dəfələrlə artırma bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, müvafiq təşkilata üzv olmaq yekun məqsəd kimi yox sahibkarlıq subyektlərinin

ixrac potensialının yüksəldilməsi üçün vasitə kimi qiymətləndirilməlidir. ÜTT – yə üzv olmaqla Azərbaycan sahibkarlıq subyektləri üçün aşağıdakı perspektiv imkanları təmin etmiş hesab edilə bilər:

- iqtisadi subyektlərin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya imkanlarını əldə etmək;
- xarici ticarət əməliyyatlarının daha çox liberallaşdırılmasına nail olmaq;
- texnoloji və innovativ maneələrin sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində ciddi əngəl olmasını aradan qaldırmaq;
- gömrüknəzarət prosedurlarını sadələşdirmək;
- xarici ticarət sahəsində şəffaflığı artırmaq;
- təsərrüfat subyektlərinin müəllif hüquqlarının qorunmasını təmin etmək.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olan dövlətlərin təcrübəsinə nəzər saldıqda onların təsərrüfat subyektləri üçün yaratdığı üstünlükləri əsasən 3 istiqamətdə müşahidə etmək mümkündür:

1. Təşkilatın üzvü olan dövlətlərdə qiymət mexanizminin onun şərtlərinə və həmçinin də beynəlxalq standartların tələblərini uyğunlaşdırılması;
2. Digər ölkələrin bazarlarına daxil olmaq imkanının əldə edilməsi;
3. Ticarətlə bağlı yaranan narazılıqlara dair təşkilat üzvlüyünün təklif etdiyi həll mexanizmlərindən istifadə edə bilmək imkanı.

Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər)Təşkilatları Milli Konfederasiyasının tədqiqatlarına nəzər saldıqda görmək olur ki, “ÜTT –yə üzvlüsahibkarlığın inkişafının qanunvericilik bazasında təkmilləşdirmə aparılmasına vəAzərbaycanın iqtisadi sahədə qəbul olunmuş qanunvericilik aktlarının ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılmasına xidmət edəcək . Bu məsələlərin təmin olunması nəticəsində müvafiq sahədə mütərəqqi dövlətlərin standartlarının tətbiqi ilə ölkədə iqtisadi islahatlar sürət qazanacaq. Burada əsas məsələlərdən biri qanunvericilik aktlarının şəffaflığı və prosedurların asanlaşdırılmasıdır.

Respublikamızda sahibkarlıq subyektlərinin perspektiv imkanlarından danışarkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, son dövrlər yaradılan sənaye parklarının və zavodlarının, aqroparkların istifadəyə verilməsi qeyri-neft sektorunda mövcud

olan sahibkarlıq subyektlərinin inkişafına güclü təkan verəcək. Bu məqsədlə ölkədə sahibkarlığın, biznes fəaliyyətinin inkişafı və stimullaşdırılması ilə bağlı olaraq investisiyaların təşviqinin əhəmiyyətini xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan hökuməti ölkədə investisiya fəaliyyətinin genişləndirilməsinə, sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması və stimullaşdırılmasına, sənaye istehsalının artırılmasına xüsusi önəm verən siyasət həyata keçirir və bu siyasətin davamlı və dayanıqlı olması üçün bütün mümkün vasitə, eləcə də resurslardan istifadə edir.

Mövcud vəziyyətdə Azərbaycanda qeyri - neft sahələrinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi eləcə də davamlı iqtisadi artımın təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyinin qlobal təsirlər şəraitində sahibkarlıq subyektlərinin ixrac fəaliyyətinin genişlənməsi fonunda artması imkanları və yolları mövcuddur. Bunun əsas şərtlərindən biri ölkə ərazisində mövcud olan sahibkarlıq subyektlərinin ixrac yönümlü qeyri - neft sektoru məhsullarının çeşidinin əhəmiyyətli dərəcədə davamlı artımının təmin olunmasıdır.

Hazırda ixrac potensialının səmərəli yollarını müəyyənləşdirmək potensial perspektivləri həyata keçirmək üçün həm ölkənin təbii resursları, zəngin yeraltı və yerüstü ehtiyatları, həm də əmək və intellekt resursları və sair amillər kifayət qədərdir. Ümumiyyətlə ölkənin ixrac imkanlarının tam həyata keçirilməsinin kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri aspektindən dəyərləndirilməsi onu deməyə əsas verir ki, kimya və neft kimya, metallurgiya, neft və qaz maşınqayırması, kənd təsərrüfatı kimi bir sıra güclü potensiala malik qeyri-neft sektoru sahələrinin potensialından səmərəli istifadə olunmalı və onların ixrac yönümlüyü daha dərinə müəyyənləşdirilməlidir. Bundan əlavə Azərbaycanın sahibkarlıq subyektlərinin ixrac imkanları iqtisadiyyatın sektorlarının diversifikasiyalaşdırılma strategiyası baxımından optimallaşdırılmalı, ixrac əməliyyatları zamanı qlobal rəqabət meyarları nəzərə alınmalı və adekvat tədbirlər müəyyən edilməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Sahibkarlıq iqtisadi fəaliyyətin istiqamətlərindən biridir və onun xüsusiyyətlərindən biri mənfəətdir. Amma ilk növbədə on minlərlə təsərrüfat subyekti mənfəət üçün deyil, sosial problemləri həll etmək üçün yaradılır və fəaliyyət göstərir. Sahibkarlıq adekvatlıq tələb edən, eləcə də həqiqətən müasir sosial və iqtisadi həyatın müstəqil, çoxtərəfli və mürəkkəb bir fenomenidir. O, cəmiyyətin müasir həyatında müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir. Buna görə sahibkarlığın təhlili və öyrənilməsi müxtəlif mövqelərdən əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan və xarici iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirə bilən hüquqi və fiziki şəxslər xarici iqtisadi fəaliyyətin subyektləridir. Sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyəti maddi - əşya formasında məhsulların mübadiləsi, çoxsaylı xidmətlər, eləcə də intellektual fəaliyyət məhsullarının mübadiləsi üzrə ticarət əməliyyatlarının toplusu kimi çıxış edən beynəlxalq alqı - satqı əməliyyatlarının həyata keçirilməsi yolu ilə reallaşdırılır. Dünya təcrübəsinə nəzər yetirsək xarici ticarət əməliyyatlarının aşağıdakı meyarlara əsasən təsnifləşdirildiyini görə bilərik:

- ticarət əməliyyatlarının həyata keçirilməsi istiqamətlərinə əsasən;
- ticarət əməliyyatlarının obyektinə kimi çıxış edən əmtəə və xidmətlərin növlərinə əsasən;
- məhsulların hazırlanma səviyyəsinə əsasən;
- məhsullarla ticarət aparılması metodlarına əsasən;
- ticarətin həyata keçirilmə formalarına əsasən.

Müasir iqtisadi sistemin şərtlərinə əsasən, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində rəqabət resurslara qənaətin ən vacib vasitələrindən biri olmaqla yanaşı, həmçinin rəqabət cəmiyyətin formalaşması və inkişafı üçün hərəkətverici

qüvvə rolunu oynayır. Kiçik və orta sahibkarlığın xarici iqtisadi əlaqələrdə payının artırılması məqsədilə, eləcə də rəqabətli mübarizə şəraitinin qorunması və iqtisadi fəaliyyətin bir çox digər amilləri üçün rəqabət üstünlüklərinin saxlanması, istifadəsi və inkişaf etdirilməsinin əsas üsulları müəyyənləşdirilməlidir. Sahibkarlıq subyektlərinin xarici ticarət əlaqələrinin rəqabət üstünlüyü anlayışı bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqibləri üzərində istehsal etdikləri məhsulların, həmin məhsullara məxsus markaların və ya təşkilatlı quruluşlarının üstünlüyünü əks etdirir. Hər hansı bir sahibkarlıq subyektinin xarici bazarda müvəffəqiyyət və rifaha nail olmaq üçün rəqabət amillərindən səmərəli istifadə edərək üstünlük mənbələrini tapmalı və onun davamlılığı üçün şərait yaratmalıdır.

Bildiyimiz kimi, təsərrüfat subyektlərinin xarici bazar daxil olması ilk növbədə müvafiq təsərrüfat subyektinin rəqabətqabiliyyətli istehsal fəaliyyəti təşkil etməsindən asılıdır. Müəssisənin rəqabət qabiliyyəti bazarda təmsil olunan oxşar təsərrüfat subyektlərinə münasibətdə xüsusi tələbatın real və ya potensial razılıq dərəcəsi ilə xarakterizə olunan vəziyyətidir. Qeyd etmək lazımdır ki, rəqabət qabiliyyəti bazarda oxşar subyektlərlə müqayisədə təsərrüfat subyektinin rəqabətə qarşı durma qabiliyyətini müəyyənləşdirir.

Bundan əlavə milli sahibkarlıq subyektləri xarici bazarlara daxil olarkən keyfiyyət problemləri ilə üzləşirlər. Bildiyimiz kimi, yüksək standartlara malik istehsal fəaliyyəti təşkil etmək böyük vəsait tələb edir. Lakin son illərdə bir ısrar Azərbaycan şirkətləri, sahibkarlıq subyektləri xarici bazarlara emal sənayesi məhsulları çıxarmaq və orada reallaşdırmaq imkanı əldə ediblər. Lakin bununla bağlı müəyyən çatışmazlıqlar qalmaqdadır. Bütün çatışmazlıqların aradan qaldırılması istiqamətində həyata keçirilən dövlət siyasəti, xüsusən Milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı üzrə Starteji Yol Xəritəsinin qəbul edilməsi intensiv inkişafa nail olmaq üçün əsas verir.

Ümumiyyətlə sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin səmərəli şəkildə təşkili və ixrac fəaliyyətində rolunun artırılması ilə əlaqədar olaraq aşağıdakıları təklif etmək olar:

- sahibkarlıq subyektlərində hesabatlılığın səviyyəsinin artırılmasını təmin etmək;
- sahibkarlıq subyektləri arasında rəqabətin stimullaşdırılmasını həyata keçirmək;
- beynəlxalq keyfiyyət standartlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı xərclərin müəyyən müddət dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar qərar qəbul etmək;
- sahibkarlıq subyektlərinin elmi – tədqiqat layihələrinin müasir standartlara uyğun həyata keçirilməsinə diqqət yetirmək;
- texnoloji məhsullar istehsal edən sahibkarlıq müəssisələrinin yaradılmasını ön planda saxlamaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı - 1995
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, Bakı - 2000
3. Sahibkarlıq Fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, Bakı – 1992.
4. Niftullayev Vaqif , Sahibkarlığın əsasları, “Zaman nəşriyyatı” Bakı – 2002, s 615.
5. Biznesin təşkili və idarə edilməsi / Dərslük, Bakı “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 2011- 464 səh.
6. V.İ. Yaroçkin, Y. V. Buzanova, Biznesin və sahibkarlığın əsasları, rus dilindən tərcümə, Bakı – 2008, 174 səh.
7. Фомичев В.И., Международная торговля, Учебник, 2001, с 446
8. Ламбен Жан-Жак. Менеджмент, ориентированный на рынок. – СПб.: ПИТЕР, 2014. – С. 57–69.
9. Хартанович Е.А., Денисов А.А. Конкурентные преимущества //Инновации в науке. – Новосибирск: Сибак, 2016. – С. 155–160.
10. Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
11. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: «Nasi», 2002, 447 s.
12. Основы внешнеэкономических знаний: Учеб. / Под ред. И.П. Фламинского. – М.: Международные отношения, 2002. – 353 с.
13. Камаев В.Д. Экономическая теория: Учебник. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 640 с
14. Azexport.az, Made in Azerbaijan, İxrac İcmalı, 2018 – ci il, Yanvar 10 (1)
15. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi, Bakı – 2016.
16. Qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı – 2016

17. Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı – 2017.
18. “Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”, Bakı - 2016
19. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”, Bakı – 2016.
20. Sevil Rzayeva, Müşviq Ramazanov, İqtisadiyyat, dərslik, Bakı – 2013, s 344.
21. Şəkərəliyev A., Dövlətin iqtisadi siyasəti: perspektivlər və reallıqlar, monoqrafiya, Bakı – 2009, s 415.
22. “Qeyri-neft məhsullarının ixracı ilə məşğul olan şəxslərə ixrac təşviqinin ödənilməsi Qaydası”nın təsdiq edilməsi, Bakı - 2016
23. və “Məhsulların növündən asılı olaraq ixrac təşviqinin baza məbləğinə tətbiq olunacaq Əmsallar”ın təsdiq edilməsi, Bakı - 2016
24. İxrac təşviqi şamil olunacaq qeyri-neft məhsullarının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası üzrə Siyahısı” təsdiq edilməsi, Bakı - 2016
25. Ələsgərov A. K., Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri: problemlər və perspektivlər, Bakı, “Avropa” nəşriyyatı, 2015, s 332.
26. Səmədzadə Z.Ə., (2009) Milli iqtisadiyyatın inkişaf meylləri və perspektivləri, “İqtisadiyyat” qəzeti, 27 mart.
27. Əhmədov M.A., (2009) Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması, Bakı, Çarşıoğlu, 430 s.
28. President.az – AR Prezidentinin rəsmi saytı
29. <http://customs.gov.az/> - Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi saytı
30. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=3680> – Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı
31. <https://www.president.az/articles/21953> - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi saytı
32. http://www.oilfund.az/az_az/layiheler/baki-tbilisi-qars-demir-yolu.asp - Dövlət Neft Fondunun rəsmi saytı

33.<http://www.aztv.az/readnews.php?lang=az&id=30983>

34.<http://azpromo.az/export>

35.[https://azertag.az/xeber/Oten il Azərbaycanda qeyri neft sektoru uzre ixrac 1 mil yard 538 milyon dollar olub YENILANIB-1129319](https://azertag.az/xeber/Oten_il_Azərbaycanda_ğeyri_neft_sektoru_uzre_ixrac_1_mil_yard_538_milyon_dollar_olub_YENILANIB-1129319)

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

«Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər» kafedrasının magistrantı Aşirov Səxavət Vüqar oğlunun «**Sahibkarlıq fəaliyyətinin xarici iqtisadi əlaqələrdə yeri və rolu**» mövzusu üzrə yerinə yetirdiyi magistr dissertasiya işinin

REFERATI

Dissertasiya işi “**Sahibkarlıq fəaliyyətinin xarici iqtisadi əlaqələrdə yeri və rolu**” adlanır. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə tədqiqatın aktuallığı, məqsədi və vəzifələri, obyektı və predmeti, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, informasiya bazası, elmi yeniliyi və strukturu göstərilmişdir.

Mövzunun aktuallığı. Sahibkarlıq bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında və inkişafında, daxili bazarın dəstəklənməsində ən vacib amillərdən biridir. Mühüm bir ictimai-siyasi vəzifənin - orta sinifin formalaşmasının, demokratiyanın gücləndirilməsinin və sosial cəmiyyətin qurumlarının, kiçik biznesin problemlərinin həlli ilə yanaşı, sosial problemləri də həll edə bilər. Müasir şəraitdə dövlət tənzimlənməsinin intensivləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafının təşviqi, dövlət orqanlarının özəl sahibkarlıq subyektləri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin təşkilati formaları dəyişir. Bu iş zamanı fəaliyyət strukturunun təhlilinin vacibliyindən danışmaq üçün lazım olan dövlət və bazarın tənzimləyici mexanizmlərinin birləşməsindəki məqsədlər, mexanizmlər, idarəetmə aparatında əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir.

Azərbaycanda iqtisadi inkişafın sürətini artırmaq, bazar iqtisadiyyatının təkmil xüsusiyyətlərini tətbiq etmək üçün azad sahibkarlıq subyektlərinin, xüsusilə də dövrün tələbinə uyğun olaraq innovasiya sahibkarlığının əhəmiyyəti çox böyükdür.

Çünkü, innovasiya sahibkarlığı aşağı olan istehsal imkanlarını, məhsulların keyfiyyətini artırmağa imkan verir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olat təsərrüfat subyektləri ölkənin mövcud qanunvericiliyinə uyğun olaraq sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan və xarici ticarət fəaliyyətini həyata keçirən hüquqi və fiziki şəxslərdir. Xarici iqtisadi fəaliyyət tarixi və iqtisadi bir kateqoriyadır. Tarixi bir kateqoriya olaraq, xarici iqtisadi fəaliyyət sivilizasiyanın məhsuludur. Bu dövlətlərin ortaya çıxması ilə meydana çıxmış və onlarla inkişaf etmişdir. İqtisadi kateqoriya olaraq, xarici iqtisadi fəaliyyət dövlətin iqtisadi həyatının bütün sahələrini əhatə edən beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemidir. Xüsusilə, sahibkarlıq subyektləri məhsul istehsalı, ticarət, investisiya və maliyyə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə xarici ticarət münasibətlərində iştirak edirlər.

Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyətini stimullaşdırmaq və əlaqələrin intensivliyini təmin etmək məqsədilə hər bir metoddan özünəməxsus şəkildə istifadə edilir. Dövlət sahibkarlıq subyektlərinin nümayəndələrinə vergi, gömrük güzəştləri, o cümlədən müxtəlif rüsumlardan azadolma kimi imkanlar təqdim edir. Həmçinin onların ixrac fəaliyyətinə təşkilati dəstək də bu tənzimlənmənin tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Sahibkarlığa dəstək siyasəti çərçivəsində bütün dövlət qurumları vahid iqtisadi siyasətin, yəni ölkənin ixrac potensialını reallaşdırmağın, həmçinin idxaldan asılılığı azaltmaq, bununla yanaşı idxal edilən məhsulların keyfiyyət amillərinin ön planda tutulması məsələlərinin həyata keçirilməsinə xidmət edirlər.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyət spesifikasiyasını öyrənmək, yaranmasını, fəaliyyət prinsiplərini, özünəməxsus cəhətlərini üzə çıxarmaq əsas vəzifələrdəndir. Həmçinin sahibkarlıq subyektlərinin ixrac fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və onların xarici iqtisadi fəaliyyətini, ölkən idxal – ixrac əməliyyatlarının həcminə və ticarət dövriyyəsinə təsiri araşdırma mövzudur.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmetini Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı və ixrac yönümlü fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq yaranmış problemlərin araşdırılması təşkil edir. Azərbaycan Respublikasında mövcud olan və qanunvericiliyə uyğun iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan, ixrac əməliyyatlarını həyata keçirən və dövlətin stimullaşdırma siyasətinin əsas hədəfi olan kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri və onların spesifik xüsusiyyətləri tədqiqatın obyektı kimi çıxış edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin hesabatları, Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məcmuələri və mühüm elmi ədəbiyyat, internet resursları və təhlil materialları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində Azərbaycanda ixrac fəaliyyətini həyata keçirən kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin spesifik xüsusiyyətləri öyrənilmişdir. Həmçinin strateji yol xəritələrinin sahibkarlıq subyektlərinin inkişafında oynadığı rol təhlil edilmişdir.

Tədqiqat işinin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, doqquz yarım fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа называется «Место и роль предпринимательской деятельности во внешнеэкономических отношениях». Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка используемой литературы.

Введение диссертационной работы раскрывает актуальность исследуемой темы, цель и задачи исследования, объект и предмет исследования, теоретическую и практическую значимость исследования, информационную базу и структуру диссертационной работы.

Первая глава исследования называется «важность предпринимательской деятельности для внешнеэкономических связей». В этой главе рассматривается сущность предпринимательской деятельности, содержание и значение системы рыночной экономики, типы, формы и характеристики развития внешнеэкономической деятельности предпринимательской деятельности, конкурентные факторы участия малого и среднего предпринимательства во внешнеэкономических отношениях.

Вторая глава диссертации называется «Анализ внешнеэкономических связей Азербайджана в контексте предпринимательской деятельности». В этом разделе рассматривается роль внешнеэкономических связей в развитии экономики Азербайджана, а также анализ состояния участия частного сектора во внешнеэкономических отношениях Азербайджана.

В третьей главе диссертации, озаглавленной «Проблемы развития внешнеэкономических связей и перспективы предпринимательского участия в этом процессе», были проанализированы проблемы объединения субъектов предпринимательства в области внешнеэкономических связей Азербайджана, в том числе перспективы развития внешнеэкономических связей субъектов предпринимательства в Азербайджане.

Результат исследования был отражен в результатах исследований, и были сделаны соответствующие предложения.

SUMMARY

The thesis is called "The place and role of entrepreneurial activity in foreign economic relations". The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion and a list of used literature.

The introduction of the thesis reveals the relevance of the topic, the purpose and objectives of the study, the object and subject of research, the theoretical and practical significance of the research, the information base and the structure of the thesis.

The first chapter of the research is called "the importance of entrepreneurial activity for foreign economic relations". This chapter deals with the essence of entrepreneurial activity, content and significance of the market economy system, types, forms and development characteristics of foreign economic activity of entrepreneurship activity, competitive factors of participation of small and medium entrepreneurship in foreign economic relations.

The second chapter of the dissertation is called "Analysis of the Foreign Economic Relations of Azerbaijan in the Context of Entrepreneurial Activity". This section explores the role of foreign economic relations in the development of the Azerbaijani economy, as well as the analysis of the state of private sector participation in Azerbaijan's foreign economic relations.

In the third chapter of the thesis entitled "Problems of development of foreign economic relations and perspectives of entrepreneurial involvement in this process", the problems of combining entrepreneurship subjects in the field of foreign economic relations of Azerbaijan were analyzed, including perspectives of development of foreign economic relations of entrepreneurship subjects in Azerbaijan.

The result of the study has been reflected in the research results and relevant proposals have been made.

